

Тетяна ГОШКО

„САКСОНСЬКЕ ЗЕРЦАЛО“ ЯК ДЖЕРЕЛО ФЕОДАЛЬНОГО І МІСЬКОГО ПРАВА

Будь-яке історичне дослідження — це конструювання образу минулого за посередництвом тих меседжів, які посилали нам люди того часу через створену ними систему кодів і знаків, головними носіями яких є історичні джерела, насамперед писемні. Саме тому вони були, є та будуть основою будь-якого історичного знання. Справді, „будь-яке повноцінне історичне або історично-правове дослідження може базуватися на різних теоретичних моделях, але нічого не варте (і не буде власне дослідженням), коли не базуватиметься на фахово інтерпретованих джерелах. Тобто джерелознавство та його методика і є тим обов'язковим „ремісничим“ набором дослідника, без опанування якого розмова про якість історично-правових (та й історичних взагалі.— Т. Г.) студій просто втрачає сенс“¹. Там, де немає джерел, історик робити нічого, і, як слушно зауважив Марек Цетвінський, ніяка методика не може замінити джерела, методи існують лише для дослідження наявних джерел². І будь-які виклики постмодерну цього не змінять. Ба більше, „прибічники постмодерністської історіографії є далекими від ставлення під сумнів самого історичного ремесла, принципів критики джерел тощо. Вони лише стверджують, що джерельні дослідження є лише початком праці історика, остаточним результатом якої є власна, суб'єктивна інтерпретація минулого“³. Таким чином, історіографія не просто конструє минуле, а робить це відповідно до рівня свого розвитку і опираючись на інформацію, зафіксовану в джерелах. Без „заслуховування“ джерел будь-яке дослідження перетвориться в літературний твір певної якості, залежно від вправності і хисту автора. Але „для того, щоб заговорили джерела — творіння людей досліджуваної епохи, їм потрібно поставити такі запитання, які продиктовані істори-

¹ Вислобоков К. Проблеми джерелознавства історії українського права // Архіви України.— К., 2003.— Вип. 1—3.— С. 28.

² Cetwiński M. Miediewista wobec źródeł // Drugie polsko-czeskie forum młodych miediewistów. Miediewista wobec źródła — teoria i praktyka: Materiały z konferencji naukowej, Gniezno 25—28 września 2007 roku / Pod red. J. Dobosza, J. Kujańskiego, M. Matli-Koziowskiej.— Poznań, 2009.— S. 18.

³ Стобєцький Р. Історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть. Краєвид після битви.— <http://historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/592-rafal-stobetskyi-istoriohrafii-na-zlami-khkh-i-khkhii-stolit-kraievyyd-pislia-bytvy>

ку власним часом, його актуальною людською проблематикою“⁴. Крім того, різні види і типи джерел потребують різних підходів і різних запитань.

Коло джерел, які використовуються для дослідження історії міст і міського права, практично безмежне, і кожен дослідник визначає і класифікує їх залежно від мети і завдань свого дослідження. Однак майже кожний, хто вивчає міське право, починає своє дослідження від „Саксонського зерцала“.

Джерела магдебурзького права міст Східної Європи походили, ясна річ, із Заходу, з німецьких земель. Одним із найвпливовіших збірників правових норм був „Sachsenspiegel“, у латинському варіанті „Speculum Saxonium“ („Саксонське зерцало“) Ейке фон Репкова. Збірник створений на замовлення ленного сеньйора автора, графа Гоера фон Фалькенштайна, на що безпосередньо вказано у віршованій передмові до твору:

*Nû dankit al gêmeyne
deme von Valkensteyne,
Der grêce Hoyer ist genant,
daz an dîndisch ist gewant
Diz bûch durch sine bete:
Eyke von Repchowe iz tete⁵.*

Подібне твердження знаходимо у краківському рукописі: „Czu dem irsten hat man beschrebin, das meister Eike von Repekou durch des herrin bete willen von Valkinstein in duczir rede beschrebin dis Meideburgische recht hat...“ („спершу описується, як магістр Ейке фон Репков на прохання пана фон Фалькенштайна описав німецькою мовою це магдебурзьке право...“)⁶. Такі ж згадки є в низці інших кодексів, зокрема в Ноймарктському збірнику⁷.

У передмові Ейке фон Репков вказує на мову написання твору — спершу латинська, а згодом німецька:

*Nû dankit al gemeyne
deme von Valkensteyne,
Der grêve Hoyer ist genant,
daz an dûdisch ist gewant
Diz bûch durch sinne bete:
Eyke von Repchowe iz tete,
Ungerne her iz ane quam,
dô her aver vîrnam
Sô grôz dar zû des herren gere,
dô ne hatte her nicheyne were;*

⁴ Тучкова И. Методологические особенности исторических исследований французской школы „Анналов“ // НООСФЕРА і цивілізація: Збірник філософських праць.— Донецьк, 2004.— Вип. 1 (4).— <http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/1544/19/tuchkova.htm>

⁵ Sachsenspiegel. Landrecht / Hrsg. von K. A. Eckhardt.— Hannover, 1933.— S. 17—18; див. також: Саксонское зеркало. Памятник, комментарии, исследования / Под ред. В. М. Ко-рецького; пер. Л. И. Дембо.— Москва, 1985.— С. 15.

⁶ Biblioteka Jagiellońska, oddział rękopisów, ręk. 169, fol. 15.

⁷ Рогачевский А. Меч Роланда: Правовые взгляды немецких горожан XIII—XVII вв.— Санкт-Петербург, 1996.— С. 67.

*Des herren lieve in gare virwan,
daz her des búches began,
Des im was vil ungedácht,
dô her iz an latîn hatte gebrácht.
Áne helphe unde áne lere,
dô dúchte in daz zu swêre,
Daz her iz an dûtisch gewante,
zu lest her doch genante
Des arbeides, unde tete
grêven Hoyerer bete.⁸*

Російський дослідник Л. Дембо підкреслює, що до наших днів не збереглися оригінальні латинські списки „Саксонського зеркала“: „Сумнівно, щоб збережений і до наших днів латинський текст належав самому Ейке, припускаю, що до нас дійшов перекладений латинський текст, а не оригінал автора“⁹. На це ж вказують Станіслав Кутшеба¹⁰ та Марія Добоzi¹¹.

Саме „Саксонське зерцало“ було перш за все записом звичаєвого права Східної Саксонії¹², що, власне, підкреслює сам автор:

*Diz recht hân ich selbe nicht irdácht,
iz habent von aldere an unsich gebrácht
Unse gûten vorevaren.¹³*

У цьому сенсі „Sachsenspiegel“ був лише однією з низки правових книг, що їх написали правники на німецьких землях між 1200 і 1500 рр. Цей період дослідники права інколи називають Rechtsbücherzeit — час, коли на цих теренах не мало значного впливу римське право, а переважало право звичаєве¹⁴.

⁸ Sachsenspiegel. Landrecht.— S. 17—18; див. також: Саксонское зерцало...— С. 15.

⁹ Дембо Л. „Саксонское зерцало“ — выдающийся памятник истории германского феодального права // Саксонское зерцало...— С. 155.

¹⁰ Kutrzeba S. Historia źródeł dawnego prawa polskiego.— Łwów; Warszawa; Kraków, 1925.— Т. 2.— С. 204.

¹¹ Dobozy M. Introduction // The Saxon Mirror. A Sachsenspiegel of the Fourteenth Century / Transl. by M. Dobozy.— Philadelphia, 1999.— P. 33.

¹² Цікаво, що українська дослідниця Ганна Гуменюк намагається простежити подібності і відмінності між „Саксонським зерцалом“ і „Руською правдою“, що також була записом звичаєвого права (див.: Гуменюк Г. „Саксонське зерцало“ та його вплив на розвиток джерел права держав Центральної та Східної Європи (XIII—XVIII ст.) / Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Львів, 2010.— С. 7, 12). Хоч дослідниця відзначає подібності у нормах договорів купівлі-продажу, особистого найму тощо, однак таке порівняння видається штучним. Заради справедливості варто зазначити, що ця ідея не оригінальна. Ще 1997 р. Гільермо Ф. Маргадан, не заглиблюючись у подробиці, поставив „Руську правду“ в один ряд із „Саксонським зерцалом“, зазначаючи, що і одне, і друге джерела відображають чинні правові реалії (Margadan G. F. The Illustrations of the Sachsenspiegel: a Medieval German Law Book.— Texas, 2000.— P. 3). Це має сенс лише з огляду на те, що і „Руська правда“, і „Саксонське зерцало“ значною мірою фіксували норми звичаєвого права. Але важко не зауважити, що „Саксонське зерцало“ має значно ширшу джерельну базу.

¹³ Sachsenspiegel. Landrecht.— S. 14; див. також: Саксонское зерцало...— С. 15.

¹⁴ Написані ці правові книги німецькою мовою, саме тому їх іноді вважають найбільш ранніми пам'ятками німецької прози. „Вони є найбільшими творами мистецтва, які витворили німецький правовий дух середньовіччя“ (див.: Kisch G. Sachsenspiegel and Bible. Resear-

Такий пієтет до звичаєвого права не є дивним, бо середньовіччю властива певна статичність свідомості, характерним було уявлення, що лише старе право має моральну вагу. Аналізуючи категорії середньовічної культури і правові уявлення доби Середньовіччя, Арон Гуревич писав: „Невід'ємною ознакою права була його стародавність. Право не може бути нововведеним — воно існує одвіку, так само, як існує вічна справедливість. Це не означає, що право повністю кодифіковане в уложеннях і не потребує ніякої подальшої роботи людей. У своїй повноті як ідея право закарбоване в моральній свідомості, і з неї черпаються ті чи ті правові норми, з якихось причин ще невідомі людям. Право не виробляється знозу, його „шукають“ та „знаходять“. Але стародавність права — не так вказівка на час його виникнення, як показник його незаперечності, добротності. Старе право означало — добре, справедливе право. Великі законодавці середньовіччя — не творці законів, вони лише „відшукували“ старе право, відновлювали його в сяйві його справедливості; при цьому попереднє чинне право не скасовувалось, а доповнювалось, і втратити силу могло лише викривлення права, допущене людьми“¹⁵. Відтак, „оскільки право мислилось як стародавнє, саме посилення на давнину надавало йому авторитету. Нововведення не сприймалось як таке, і вся законотворча діяльність проходила переважно у формі уточнення звичаїв батьків і дідів. Право цієї епохи було орієнтоване на минуле“¹⁶.

Однак на зміст пам'ятки чималий вплив мали і суспільно-політичні та правові погляди автора — Ейке фон Репкова, який уже в тексті часто веде оповідь від першої особи. Ейке фон Репков був не просто укладачем, а повноцінним автором „Саксонського зеркала“, тому цей твір, крім іншого, є і важливим джерелом вивчення історії правових та політичних ученів і поглядів, у тому числі правових уявлень його автора. С. Кутшеба вважає, що автор „Саксонського зеркала“ вніс у свій твір окремі суб'єктивні моменти, зокрема, „представивши деякі правні інституції як уже чинні, тимчасом, як вони були лише його конструкцією“¹⁷. Ба більше, деякі сучасні автори твердять, що у багатьох випадках на сторінках „Саксонського зеркала“ приватна думка Ейке фон Репкова домінує над записаною традицією¹⁸.

Особа Ейке фон Репкова викликає чимало дискусій. Навіть ім'я автора „Саксонського зеркала“ дослідники пишуть по-різному (Ейке (Eike), Ейко (Eiko, Eico), Хекко (Hesso) або Хейко (Heiko)¹⁹. Різні форми його імені згадано у семи документах, які дійшли до нас:

- 28 грудня 1156 р. (Eico und Arnolt von Repgow erscheinen in Wörzburg auf dem Landgericht)²⁰;

ches in the Source History of the Sachsenspiegel and the Influence of the Bible on Medieval German Law.— Notre Dame, 1941.— P. 3—4).

¹⁵ Гуревич А. Категории средневековой культуры // Гуревич А. Избранные труды. Средневековый мир.— Санкт-Петербург, 2007.— С. 139—140.

¹⁶ Там само.— С. 142.

¹⁷ Kutrzeba S. Historia źródeł dawnego prawa polskiego.— Т. 2.— С. 204.

¹⁸ Margadan G. F. The Illustrations of the Sachsenspiegel...— P. 3.

¹⁹ Див.: Аксененко Г., Кикоть В. „Саксонское зерцало“ и его автор в свете новых исследований // Саксонское зерцало...— С. 239. Про Ейке фон Репкова див.: Liberwirth R. Eike von Repchow (Repgow) und sein Sachsenspiegel.— Köthen, 1980.

²⁰ Найімовірніше, цей документ стосується не автора „Саксонського зеркала“, а когось із членів його родини.

- 1209 p. („Eico de Ripichowe“ wird als Zeuge in der Urkunde genannt, in der die Burggrafen Johann und Walter von Giebichenstein auf der Dingstätte Mettine im Gau Serimunt dem Bischof von Naumburg eine Burg übereignen);
- 1215 p. (Unter den Zeugen eines auf Schloß Lippelna zwischen dem Kollegiatstift Coswig und dem Grafen Heinrich von Aschersleben, den späteren Fürsten von Anhalt, abgeschlossenen Rechtsgeschäftes werden Graf Hoyer von Falkenstein und „Hecco de Repechowe“ aufgeführt);
- 1218 p. (Am 1. Mai bezeugt „Heiko von Ripichowe“ in Grimma die Übereignung einiger Güter des Markgrafen Dietrich von Meißen an das Kloster Alzelle);
- 1219 p. (findet sich der Name „Eico von Repechowe“ wieder zusammen mit dem des Grafen Hoyer von Falkenstein auf einer Urkunde, mit dem Fürst Heinrich von Anhalt und das Stift Goslar einen Rechtsstreit durch Vergleich beenden);
- 1224 p. („Eico von Ribecowe“ tritt als Urkundenzeuge auf dem Landding der Grafschaft Eilenburg in Delitzsch auf, das unter dem Vorsitz des Landgrafen Ludwig von Thüringen getagt hat);
- 1233 p. („Eico von Repechowe“ erscheint auf einer in Salbke, dem heutigen südöstlichen Stadtteil von Magdeburg, ausgestellten Schenkungsurkunde der Markgrafen Johann und Otto von Brandenburg zugunsten des Klosters Berge als letzter in der Zeugenreihe)²¹.

Однак сьогодні більшість дослідників використовує форму Ейке, бо саме так назвав себе сам автор у віршованій передмові до „Саксонського зеркала“²².

Подібну форму імени автора „Саксонського зеркала“ наводить і анонімний укладач „Вульгати“²³, який у віршованому вступі до свого твору видає належну данину Ейке фон Репкову:

*Got gebe syner selen rad,
Der dis buch getichtet hat,
Eyke von Repchowe;*

²¹ Familie Reggow.— <http://www.reppichau.de/eike-v-reppgow/familie-reggow.html>

²² Хоч не всі дослідники відзначаються послідовністю. Зокрема, Г. Гуменюк в авторській дисертації вживає форму Ейке (Гуменюк Г. „Саксонське зерцало“...— С. 6), а у статтях — Етке (Гуменюк Г. „Саксонське зерцало“ — перша кодифікація німецького середньовічного права (до 780-річчя прийняття) // Вісник Львівського університету. Серія юридична.— Львів, 2007.— Вип. 45.— С. 55—60; і ж. „Саксонське зерцало“ — різновид імператорського права // Там само.— Львів, 2008.— Вип. 46.— С. 33—43; і ж. До питання історико-правових передумов створення правового збірника „Саксонське зерцало“ // Там само.— Львів, 2010.— Вип. 50.— С. 50—58). Інколи різні форми імени автора „Саксонського зеркала“ Г. Гуменюк вживає в межах однієї статті (див.: Гуменюк Г. До питання про створення „Саксонського зеркала“ — кодексу середньовічного права Німеччини // Там само.— Львів, 2008.— Вип. 47.— С. 30—34).

²³ Вульгата, або Вайхбільд Вульгата чи Саксонський Вайхбільд — одне з джерел магдебурзького міського права, що являє собою запис звичаєвого права міст Саксонії, насамперед Магдебурга, до якого були додані виписки із „Саксонського зеркала“ та інших правових документів. У XIV—XV ст. були складені глоси до Вульгати, на укладення яких впливала практика магдебурзьких шеффенів. У глосах є численні посилання на римське та канонічне право, на праці античних авторів. (Детальніше див.: Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV — перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження.— Львів, 2008.— С. 81—82.)

*Eyn bote sy unser libe frowe
Zu yrem liben kinde,
Das er sein lon dar vinde...*

*So wolde ich gerne mynen sin
Mit flise dar an keren
Herrn Eyken wort meren...²⁴*

У XII—XIII ст. офіційне значення мало лише власне ім'я, прізвищем (сімейним іменем) у ті часи не послуговувались. Використовували лише назву місцевості, де народилась чи жила та чи інша людина, однак такий „додаток“ до імени був не обов'язковим. Означення за місцевістю використовували не лише представники вищих суспільних станів, але інколи і міщани. Отже, Ейке фон Репков — це лише Ейке з Репкова (Реппігау)²⁵.

Про родину і життя Ейке фон Репкова відомо не так багато. Його предки, вочевидь, переселились до Реппігау (Репкова) з Остфалії близько 1150 р.²⁶ Імена членів родини фігурують у різних документах в Ангальті, Саксонії та Бранденбурзі від 1156 р. аж до XIX ст. Сам Ейке, як вважають дослідники, народився у Реппігау в незаможній рицарській сім'ї, володів невеликим леном і був міністеріалом²⁷ (це може пояснити те, чому він так добре знав ленне право, що й описав у своєму творі). Народився Ейке фон Репков близько 1180 або ж між 1180 та 1190 рр. (за іншими даними, у 1160—1170 рр.), а помер після 1233 р.²⁸ Можна припустити, що він був молодшим сином у родині, і, як це було зазвичай, щоб не дробити маєток, батьки вирішили дати йому освіту. Допустимо, що Ейке готували до духовної кар'єри²⁹.

Ейке фон Репков, очевидно, отримав добру для свого часу освіту, що було необхідною умовою для написання такого твору, як „Саксонське зерцало“. Можливо, він навчався у школах при соборах Гальберштадта, Магдебурга або ж при одному з тамтешніх монастирів. Тут він міг отримати

²⁴ Цит. за: Рогачевский А. Меч Роланда...— С. 67.

²⁵ Аксененко Г., Кикоть В. „Саксонское зерцало“...— С. 240.

²⁶ Dobozy M. Introduction.— P. 2.

²⁷ Міністеріали (лат. ministeriales, від лат. ministerium — служба, обов'язок) — у середньовічній Європі (головним чином, у Німеччині) представники дрібного лицарства, що володіють невеликими ленами та зобов'язані військовою службою монархові чи великому феодалові. Прошарок міністеріалів виник у процесі звільнення та розширення привілеїв нетитулованих службовців. Особливого значення міністеріали набули в Німеччині XII—XIV ст., домігшись прав окремого стану, особистої свободи і ставши однією з основ центральної влади у німецьких князівствах (<http://uk.wikipedia.org/wiki/Министеріал>). Розуміючи складність і різноманітність права міністеріалів, Ейке фон Репков пише: „Так от, нехай вас не дивує, що ця книга так мало говорить про право міністеріалів. Бо воно таке багатоманітне, що ніхто не може його вичерпати. Під владою кожного єпископа, абата та абатиси міністеріали мають особливі права; тому я не можу їх описати“ (Земське право (далі — ЗП), III, 42, § 2). Див.: Саксонское зерцало...— С. 95.

²⁸ Одні дослідники називають датою смерті Ейке фон Репкова 1233 р. (Аксененко Г., Кикоть В. „Саксонское зерцало“...— С. 240), інші вважають, що Ейке фон Репков помер після 1233 р. (див.: Lerner R. E. Eike von Reggov // Dictionary of the Middle Ages / Ed. by J. R. Strayer.— New York, 1984.— Vol. 4.— P. 408; Rivers T. J. Sachsenspiegel // Там само.— New York, 1988.— Vol. 10.— P. 602; а дехто називає 1235 р. як дату смерті автора „Саксонського зеркала“ (див.: Dobozy M. Introduction.— P. 1; Гуменюк Г. „Саксонське зерцало“ — перша кодифікація німецького середньовічного права...— С. 57). Отже, питання про дату смерті Ейке фон Репкова залишається відкритим.

²⁹ Аксененко Г., Кикоть В. „Саксонское зерцало“...— С. 240—241.

перші знання про церковне і світське право. Він добре володів німецькою мовою, на належному рівні — латинською, знав Біблію (причому, як твердять дослідники, однаково добре Старий та Новий Заповіти³⁰), церковну і світську історію. Опираючись на документи, в яких фігурує ім'я Ейке фон Репкова, можна зробити висновок, що між 1209 та 1233 рр. він брав участь у різних судових процесах, деякі дослідники припускають, що як шеффен³¹. Щоправда, варто звернути увагу на те, що це були процеси, які відбувались у різних округах, і саме це опосередковано заперечує можливість виконання Ейке фон Репковим обов'язків шеффена, оскільки останні мали засідати лише в одному окрузі³². М. Добозі вважає, що, якщо прийняти як факт, що Ейке виконував функції шеффена, то він, безперечно, мав би бути глибоко обізнаним з біблійною та правовою літературою, що може до певної міри пояснити його правову підготовку, причому відповідно до традицій італійської школи права³³. Зокрема, про його ознайомлення з римським правом могли б свідчити деякі збіги норм „Саксонського зерцала“ з нормами цього права, як, наприклад, дані про термін давности (ЗП, I, 29)³⁴. Щоправда, деякі дослідники вважають це лише випадковим збігом³⁵. Зокрема, Роберт Лернер пише, що „Саксонське зерцало“ не знає римського права, а лише окремі норми канонічного права³⁶. Тут можна припустити, що саме через норми канонічного права римське право так чи інакше вплинуло на „Саксонське зерцало“. Серед джерел цього твору дослідники називають Декрети Граціана, писання св. Августина та Ісидора Севільського³⁷. Ейке фон Репков також активно використовував для написання „Саксонського зерцала“ „Схоластичну історію“ Петра Коместора³⁸, яка, будучи коментованим переказом Святого Письма, у XII ст. часто використовувалась як посібник для засвоєння мінімального змісту останнього³⁹.

Ейке фон Репкову приписують також авторство „Саксонської світової хроніки“ — першої в Німеччині історичної праці, написаної німецькою мовою⁴⁰. Але тоді питання про авторство Ейке фон Репкова залишається відкритим⁴¹. Зокрема, Р. Лібервирт доводить, що ця хроніка написана

³⁰ Kisch G. *Sachsenspiegel and Bible*...— P. 113.

³¹ Аксенов Г., Кикоть В. „Саксонское зерцало“...— С. 241.

³² Там само.— С. 342.

³³ Dobozy M. *Introduction*.— P. 7.

³⁴ „Стосовно земельної власності і наділу землі, сакс втрачає право, якщо не заявить про них упродовж тридцяти років і одного року і одного дня“ (Саксонское зерцало...— С. 30).

³⁵ Kutrzeba S. *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*.— T. 2.— S. 204; Дембо Л. „Саксонское зерцало“ — выдающийся памятник истории германского феодального права.— С. 157.

³⁶ Lerner R. E. *Eike von Repgov*.— P. 409.

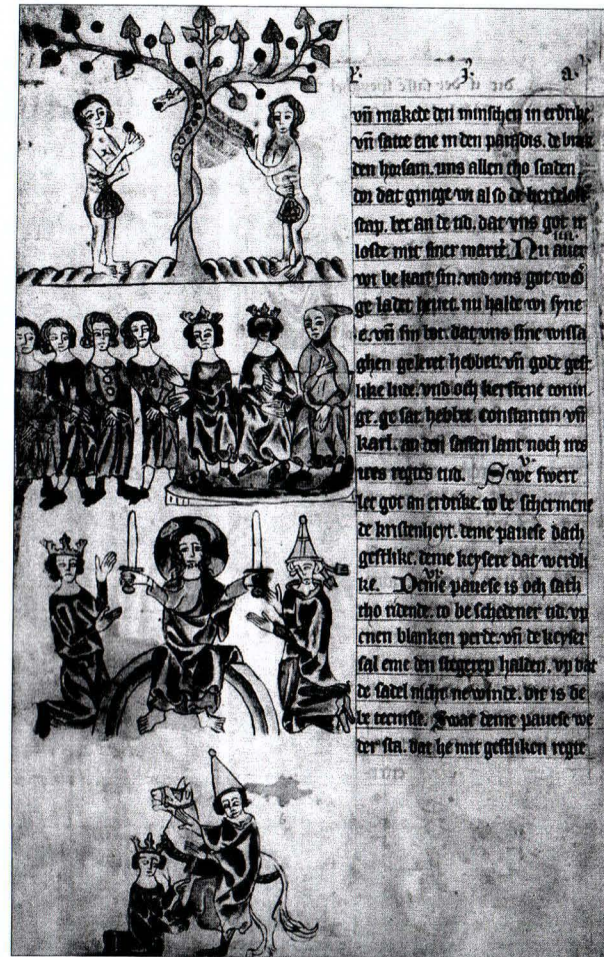
³⁷ Rivers T. J. *Sachsenspiegel*.— P. 603; детальніше див.: Kisch G. *Sachsenspiegel and Bible*...— P. 58—88.

³⁸ Kisch G. *Sachsenspiegel and Bible*...— P. 60, 112—113.

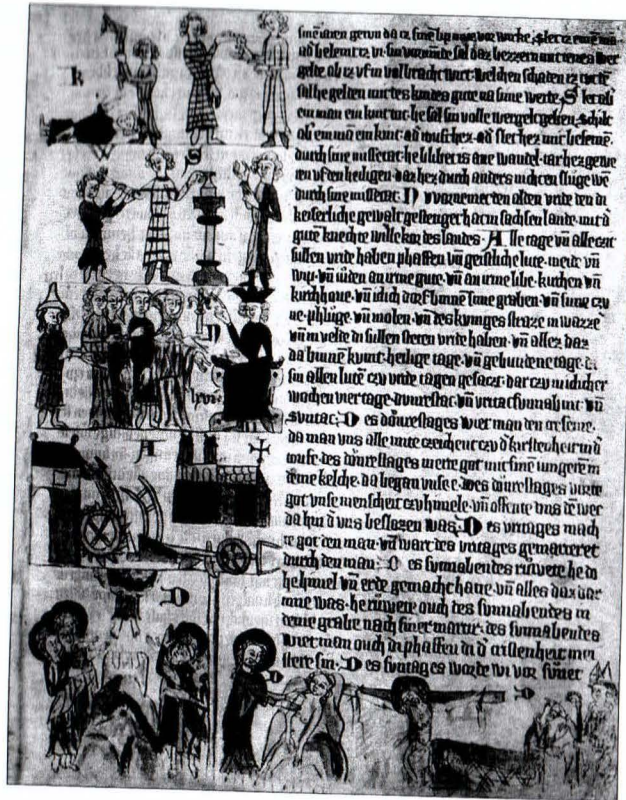
³⁹ Детальніше про Петра Коместора див.: Гене Б. *История и историческая культура Средневекового Запада*.— Москва, 2002.— С. 348; Неретина С. *Специфика познания Средневековья (на примере „Схоластической истории Петра Коместора“)* / Автореф. дисс. ... канд. философ. наук.— Москва, 1978.

⁴⁰ Kisch G. *Sachsenspiegel and Bible*...— P. 25, 83—88.

⁴¹ Lerner R. E. *Eike von Repgov*.— P. 409; Аксенов Г., Кикоть В. „Саксонское зерцало“...— С. 244; Гуменюк Г. „Саксонське зерцало“ — перша кодифікація німецького середньовічного права...— С. 57.

1. Ілюстрація до статті ЗП, I, 1
(<http://digital.lb-oldenburg.de/ihd/content/pageview/192441>)

2. Гайдельберзький рукопис „Саксонського зеркала“, ілюстрація до статті ЗП, II, 65, § 1—2 (<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0035?sid=31fa4a691e732d744276f3eec5715cd9>)

близько 1260 р.⁴², а не 1230—1231 чи 1230—1248 рр., як вважали раніше, а отже, авторство Ейке фон Репкова, який помер, як твердить автор, у 1233 р., виглядає сумнівним. Однак хроніка містить деякі дані про життя автора „Саксонського зеркала“. Можливо, саме тому російські дослідники Г. Аксеньонок та В. Кікоть вважали, що „навіть якщо „Хроніку“ написав не Ейке, то автор, який працював над нею багато років і закінчив її через 20—30 років по смерті Ейке фон Репкова, жив серед сучасників автора „Саксонського зеркала“ і, можливо, сам був його сучасником, запевно, знав про нього чимало, тим паче, що деякі його дані підтверджують інші документи (папські листи)“⁴³.

Саме „Саксонське зерцало“ не могло бути створене за короткий час. Ба більше, його розвивали й доповнювали і сам автор, і після його смерті. Тобто цей правовий трактат має окрему історію. Дослідники виділяють кілька етапів створення „Саксонського зеркала“. Перший з них датується кінцем 1260-х рр. Він містить два підетапи. Перший — період написання латинського тексту збірника (1221—1223⁴⁴). Другий охоплює три найдавніші німецькі редакції твору. Першу з них створив Ейке фон Репков між 1224 та 1226 або 1227 і 1228 рр. Це розширений переклад латинської версії „Саксонського зеркала“. Друга розширена німецька редакція твору з'явилася у 1230—1231 рр. Деякі дослідники пов'язують її створення з роботою Ейке фон Репкова над „Саксонською всесвітньою хронікою“, але ця версія не знайшла в наукових колах однозначної підтримки. Третя німецькомовна редакція „Саксонського зеркала“ створена не надто компетентною особою уже після смерті автора твору, однак не пізніше 1270 р. Другий етап історії „Саксонського зеркала“ охоплює всі наступні редакції твору і датується періодом після 1270 р. Після 1300 р. створені рукописи твору з предметними покажчиками і деякими доповненнями до наявного тексту⁴⁵. В першій третині XIV ст. твір Ейке фон Репкова був доповнений глосами.

Друкувати „Саксонське зерцало“ почали з 1474 р. в Базелі⁴⁶, неодноразово перевидавали його у XVI ст. (найвідоміше лейпцизьке видання 1535 р.). 1936 р. вперше здійснено переклад „Земського права“ (першої частини „Зеркала“) сучасною німецькою мовою⁴⁷.

„Саксонське зерцало“ було в Німеччині першим значним суспільно-науковим трактатом, який написала не духовна, а світська особа. Ба більше, „серед великих німецьких правових книг, серед усіх європейських книг права XIII ст., „Саксонське зерцало“ займає особливе місце, бо ця пам'ятка є не лише найстаршою, але і найоригінальнішою і найглибшою змістовно. В той час, коли ще не була розвинута юридична термінологія, коли ніхто ще не представляв юридичні концепції з науковою ясністю, коли німецьке право не розуміли як щось цілісне, поява „Саксонського

⁴² Lieberwirth R. Eike von Repchow und der Sachsenspiegel.— Berlin, 1982.— S. 20—

⁴³ Аксеньонок Г., Кікоть В. „Саксонское зеркало“...— С. 245.

⁴⁴ Роберт Лернер, як і Теодор Джон Ріверс, цей етап обмежує 1224 р. (Lerner R. Eike von Repgov.— P. 409; Rivers T. J. Sachsenspiegel.— P. 602).

⁴⁵ Аксеньонок Г., Кікоть В. „Саксонское зеркало“...— С. 249—250.

⁴⁶ Rivers T. J. Sachsenspiegel.— P. 603.

⁴⁷ Дембо Л. „Саксонское зеркало“ — выдающийся памятник истории германского феодального права.— С. 155.

зерцала" стала культурним досягненням найвищого рівня"⁴⁸.

По суті, саме з цього твору почалися німецьке правознавство та німецька проза, тому „Саксонське зеркало“ і досі популярне серед дослідників. Навіть більше, численні списки та широка популярність „Саксонського зерцала“ підтверджують, що книга була задумана досить розлого, для широкої аудиторії, щоб бути цікавою як всередині, так і за межами німецькомовних земель імперії, що, власне, і сталося⁴⁹. Саме тому дослідженню „Саксонського зерцала“ присвячені сотні джерелознавчих робіт різними мовами світу⁵⁰.

Популярність „Саксонського зерцала“ засвідчують також численні рукописні списки, точна кількість яких залишається невизначеною. Різні автори називають різні цифри — 200⁵¹, 219⁵², 400⁵³, 450⁵⁴, 460⁵⁵. Найстарший із збережених рукописів, Кведлінбурзький, належить до кінця XIII ст. Нині він зберігається в університетській бібліотеці міста Галле⁵⁶. Однак найцікавішими є списки ілюстровані, з яких до нас дійшли лише чотири: Гайдельберзький, Ольденбурзький, Дрезденський і Вольфенбютельський⁵⁷.

Гайдельберзький рукопис (Heidelberger Bilderhandschrift) є найстаршим і найменш досконалим. Він був створений близько 1300 р. в районі Верхньої Саксонії. Рукопис містить 310 ілюстрацій на 30 аркушах. Довгий час він зберігався у бібліотеці Ватикану і лише 1816 р. повернувся до Гайдельберга⁵⁸.

⁴⁸ Kisch G. Sachsenspiegel and Bible...— P. 4—5.

⁴⁹ Dobozy M. Introduction.— P. 7.

⁵⁰ Про передумови появи збірника „Sachsenspiegel“, про нього та про його автора детальніше див.: Köbler G. Bilder aus der deutschen Rechtsgeschichte von den Anfängen zur Gegenwart.— München, 1988.— S. 123—129; Dobozy M. Introduction.— P. 2—28; Lieberwirth R. Eike von Repchow (Rergow) und sein Sachsenspiegel; Дембо Л. „Саксонское зеркало“ — выдающийся памятник истории германского феодального права.— С. 152—224; Аксененко Г., Кикоть В. „Саксонское зеркало“...— С. 226—269; Гуменюк Г. До питання історико-правових передумов створення правового збірника „Саксонське зеркало“.— С. 50—58 та ін. Одне з останніх видань: Das Lehnrecht des Duisburger Sachsenspiegel von 1385 / Edition und Materialien von H. Kümper.— Göppingen, 2013.— 120 S. 2010 р. в Україні була захищена дисертація, присвячена дослідженню „Саксонського зерцала“ та його впливу на розвиток німецького права: Гуменюк Г. „Саксонське зеркало“ та його вплив на розвиток джерел...

⁵¹ Колесницький Н. „Саксонское зеркало“ // Советская историческая энциклопедия / Под ред. Е. Жукова.— <http://dic.academic.ru/dic.nsf/sie/15328/САКСОНСКОЕ>; Саксонское зеркало // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона.— Санкт-Петербург, 1900.— Т. 28А (56).— http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/90231/Саксонское_зерцало.

⁵² Аксененко Г., Кикоть В. „Саксонское зеркало“...— С. 266. Німецький дослідник Р. Лібервірт 1982 р. зазначав, що перша частина цього джерела („Земське право“) збереглась у 315 рукописах, причому деякі з них містять кілька текстів, тому з урахуванням варіацій їх загальна кількість зростає до 341. За його даними, сьогодні відомо 219 окремих рукописів „Саксонського зерцала“, в яких є 242 редакції „Земського права“ (Lieberwirth R. Eike von Repchow und der Sachsenspiegel.— S. 33—34).

⁵³ <http://www.wdl.org/en/item/11620>

⁵⁴ Dobozy M. Introduction.— P. 34.

⁵⁵ Margadan G. F. The Illustrations of the Sachsenspiegel...— P. 1.

⁵⁶ Дембо Л. „Саксонское зеркало“ — выдающийся памятник истории германского феодального права.— С. 156.

⁵⁷ <http://www.slub-dresden.de/sammlungen/handschriften/sachsenspiegel>

⁵⁸ <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164>

Найдетальніший текст „Саксонського зерцала“ містить Ольденбурзький ілюстрований рукопис (Oldenburger Bilderhandschrift), що належить до 1336 р. Рукопис має 578 ілюстрацій на 136 аркушах. З 1991 р. рукопис зберігається у бібліотеці Ольденбурга⁵⁹.

Дрезденський список „Саксонського зерцала“ (Dresdner Bilderhandschrift) був скопійований між 1295 та 1363 рр. в районі Майсена (Німеччина). Цей список містить найбільше ілюстрацій — 924 „сцени“ на 92 аркушах. Із XVI ст. список зберігається у Дрезденській бібліотеці. Він був серйозно пошкоджений водою після бомбардування Дрездена у лютому—березні 1945 р. та реставрований у 90-х рр. XX ст.⁶⁰

Наймолодшим у групі ілюстрованих рукописів „Саксонського зерцала“, що збереглися до наших днів, є Вольфенбютельський рукопис (Wolfenbütteler Bilderhandschrift)⁶¹, створений у 1348—1371 рр. (М. Добо-зі цей рукопис датує 1358—1362 рр.⁶²). Манускрипт має 776 ілюстрацій на 86 аркушах. Рукопис придбала Вольфенбютельська бібліотека 1651 р. Як і всі згадані рукописи „Саксонського зерцала“, цей манускрипт був оцифрований у рамках проекту „Sachsenspiegel_online“⁶³. Саме цей рукопис став основою першого англomовного перекладу „Саксонського зерцала“, який був опублікований 1999 р.

Структура „Саксонського зерцала“, по суті, вказує на цільову аудиторію твору: вільні люди⁶⁴ середнього та вищого суспільного стану. Право перших відображала та частина „Саксонського зерцала“, яка дістала назву „Земське право“ (поділене на книги, а ті — на статті та параграфи: книга 1 (71 стаття), книга 2 (72 статті), книга 3 (91 стаття). Право привілейованих верств суспільства відображала друга частина твору, так зване „Ленне право“, що складалось із трьох тематичних глав (глава 1 (133 пункти), глава 2 (70 пунктів), глава 3 (23 пункти). Твору передує віршований вступ.

Одним із найважливіших постулатів, які покладені в основу твору Ейке фон Репкова, є принцип персоніфікації права (право було персональним, а не територіальним). Зокрема, одна зі статей збірника твердить: „Кожен має відповідати перед королем у всіх місцевостях за своїм правом, а не за правом оскаржувача“ (ЗП, III, 33, § 2)⁶⁵. Навіть більше, право дається людині від народження: „Ніхто не може набути іншого права, крім того, яке йому властиве за народженням. Якщо він, однак, від-

⁵⁹ <http://digital.lib-oldenburg.de/ssp/nav/classification/137692>

⁶⁰ <http://www.wdl.org/en/item/11620/>; <http://hdl.loc.gov/loc.wdl/saxon.11620>

⁶¹ http://diglib.hab.de/show_image.php?dir=mss/3-1-aug-2f&image

⁶² Dobozy M. Introduction.— P. 2.

⁶³ <http://www.sachsenspiegel-online.de/cms>

⁶⁴ У своєму творі Ейке фон Репков відкрито виступає проти кріпосної залежності: „Бог створив чоловіка за своєю подобою і своїми стражданнями звільнив одного так само, як іншого. Йому бідний так само близький, як і багатий“ (ЗП, III, 42, § 1). „Також дав нам Бог ще більше свідчення на монеті, коли його спокушали і він сказав: „Віддайте кесарю кесаре-ве, а Богові — Боже“. З цього стало нам відомо з Божих слів, що людина має бути Божою і має належати Богові, і що якщо хтось інший, крім Бога, її собі привласнив, то він чинить проти Бога“ (Там само.— III, 42, § 5); „Воістину кріпосна залежність має своїм джерелом примус, і полон, і несправедливе насилля, що з давніх часів виводилось із несправедливого звичаю, а тепер хочуть перевести у ранг закону“ (Там само.— III, 42, § 6). Див.: Саксонське зеркало...— С. 95—96.

⁶⁵ Саксонское зеркало...— С. 91.

мовляється перед судом від свого права і претендує на інше право, яке він не може обґрунтувати, то він втрачає обидва ці права" (ЗП, I, 16, § 1)⁶⁶. Останній пункт, крім іншого, засвідчував становий поділ суспільства, право якого відображало „Саксонське зеркало“.

Хоч Ейке фон Репков старався займати нейтральну позицію у суперечці між імперією і папством, у „Саксонському зерцалі“ простежується намагання розмежувати світське і церковне право, обмежити вплив папи на світську владу. Це добре видно зі своєрідного трактування автором „теорії двох мечів“⁶⁷: „Два мечі надав Бог земному царству для захисту християнства. Папі належить духовний, імператорові — світський. Папі належить їздити верхи в належний час на білому коні, а імператор має тримати його стремено, щоб сідло не сповзло. Це означає: хто чинить спротив папі і не може бути засуджений церковним судом, того імператор має судити судом світським, щоб був у послушенстві у папи. Так само і духовна влада має допомагати світському суду, якщо він цього потребує“ (ЗП, I, 1)⁶⁸ (Лл. 1).

З цього випливало, що папа і духовна влада мають свою компетенцію і не можуть змінювати саксонських законів, про що також писав автор: „Але папа не може встановити ніякого права, яке б погіршувало наше земське чи ленне право“ (ЗП, I, 3, § 3)⁶⁹.

Ба більше, відповідно до „Саксонського зерцала“, папа не міг усунути за власним бажанням імператора з моменту його освячення, а міг це зробити лише у трьох випадках: якщо імператор засумнівався в істинності віри, якщо він покинув свою законну дружину або якщо він зруйнував Божий храм (ЗП, III, 57, § 1)⁷⁰.

Тож нічого дивного, що в решті 14 статей „Саксонського зерцала“ 1374 р. буллою „Salvator humani generis“ папи Григорія XI визнані такими, що не відповідають церковним поглядам та канонічному праву і, відповідно, заборонені⁷¹. У багатьох пізніших рукописах „Саксонського зерцала“ ці статті (articuli reprobatе) опущені, натомість у виданні Миколая Яскера вони розміщені окремо як окремий розділ⁷².

Назва твору метафорична, на що вказує сам Ейке фон Репков, який на перших сторінках своєї праці пояснює її назву:

„Spiegel der Sassen“
Sol diz bûch sîn genant,

⁶⁶ Саксонское зеркало...— С. 24.

⁶⁷ Про цю теорію див.: Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки.— К., 1997.— С. 219—222, 253—257; Православная энциклопедия.— <http://www.pravenc.ru/text/171523.html>; Федорова М. Класична політична філософія.— <http://ibib.ltd.ua/teoriya-dvuh-mechey-avreliya-avgustina-fome-18663.html>

⁶⁸ Саксонское зеркало...— С. 16. Див. ілюстрацію: <http://digital.lb-oldenburg.de/ihd/content/pageview/192441>

⁶⁹ Саксонское зеркало...— С. 18.

⁷⁰ Там само.— С. 103.

⁷¹ Salvator humani generis.— <http://www.totustuustools.net/denzinger/g11salva.htm>; http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1374-04-08__SS_Gregorius_XI_Salvator_Humani_Generis_IT.doc.html; Rivers T. J. Sachsenspiegel.— Р. 603; Падох Я. Історія Західно-європейського права.— Мюнхен, 1947.— Част. I: Історія німецького права.— С. 164.

⁷² Juris provincialis, quod Speculum Saxorum vulgo nuncupatur libri tres... / Ed. N. Jaskier.— Cracoviae, 1535.— Р. 164—166.

wen Sassen recht is hîr an bekannt,
Also an eyne spiegele die vromen
ir antlîzze schowen⁷³.

Тобто, читач мав би, заглянувши у трактат, як у дзеркало, побачити своє життя, свої вади і неправомірні вчинки, а побачивши, їх виправити. Американська дослідниця М. Добози вважає, що цю метафору Ейке фон Репков запозичив у теолога і філософа XII ст. Гонорія Августодунського⁷⁴, автора трактату „Speculum Ecclesiae“ (Huius tabellae sit nomen: Speculum Ecclesiae. Hoc igitur speculum omnes sacerdotes ante oculos Ecclesiae expendant, ut sponsa Christi in eo videat quid adhuc sponso suo in se displiceat, et ad imaginem suam mores et actus suos componat)⁷⁵.

На маргінесі можемо зазначити, що термін „Spiegel“, який зазвичай перекладають старослов'янським словом „зерцало“, був дуже поширеним, причому не лише в назві твору Ейке фон Репкова⁷⁶. У Західній Європі та на Русі часто використовували термін „зерцало“ у назвах літературних творів моралізаторського та повчального змісту. Наприклад, „Діоптра, сиречь зерцало“⁷⁷, „Зерцало Богословія“⁷⁸, „Велике зерцало“⁷⁹

⁷³ Sachsenspiegel. Landrecht.— S. 15; див. також: Саксонское зеркало...— С. 15.

⁷⁴ Honorius of Autun (Honorius Augustodunensis) // The Catholic Encyclopedia.— <http://www.newadvent.org/cathen/07461a.htm>

⁷⁵ Див.: Dobozy M. Introduction.— Р. 8.

⁷⁶ Див.: Margadan G. F. The Illustrations of the Sachsenspiegel...— Р. 3.

⁷⁷ „Діоптра“ („Зерцало“) — твір 1096 (1097) р., який грецькою мовою написав Філіп Монотроп (Пустинник) з Македонії. Перекладений латинською та церковнослов'янською мовами. Найдавніший руський список належить до 1305 р., зроблений радше або на Афоні, або в Болгарії. В руському варіанті віршований текст перекладений прозою. Загалом є 160 руських списків (Мильков В. В., Полянский С. М. „Діоптра“ — неоплатонический памятник в древнерусской книжности // Древняя Русь. Вопросы медиевистики.— 2003.— № 4 (14).— С. 47—48; „Діоптра“ Филиппа Монотропа: антропологическая энциклопедия православного Средневековья / Отв. ред. М. Н. Громов.— Москва, 2008). „Діоптра, альбо зерцало и выражение живота людского на том свете“ — твір, що його написав ієродиякон візантійського монастиря Святого Духа і видрукував 1612 р. в друкарні братства Святого Духа в Єв'ї. Твір перевиданий 1642 р. у Вільні та Єв'ї, 1651 та 1654 р.— в Кутейні, а 1698 р.— в Могилеві. До наукового дискурсу „Діоптру“ введено наприкінці XIX ст. (див.: Діоптра, альбо Зерцало и выражение живота людского на том свете.— Єв'є, 1612.— [8], 181, [1] с.; Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона.— Санкт-Петербург, 1914.— Т. 18.— С. 704—705; Наєнко Г. Староукраїнська філософська традиція та аспекти наукового текстотворення // Studia Linguistica: Збірник наукових праць.— К., 2011.— Вип. 5 (Ч. 2).— С. 444—450.

⁷⁸ 1618 р. ігумен Унівського монастиря, православний, а з 1626 р.— унійний церковний діяч, видавець Кирило Ставровецький (Транквіліон) видав першу українську догматичну систему „Зерцало Богословія“. У фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі — НБ України) зберігається перевидання книги за 1790 р., повністю цифроване. Див.: Транквіліон-Ставровецький К. Зерцало Богословія.— Почаїв, 1790.— 355 арк.

⁷⁹ У Великому князівстві Литовському серед перекладної літератури популярними були збірники новел релігійного моралізаторського змісту, серед яких одні з найпопулярніших — „Мале зерцало“ та „Велике зерцало“. До першої половини XVII ст. належить короткий руський переклад „Wielkiego zwierciada przykłądów“ польського єзуїта Шимона Вишньовського, який при укладанні свого збірника використав дані з „Magnum Speculum Scriptorum“ 1481 р., щоправда, в опрацюванні Яна Майора (1603). Для списку „Малого зерцала“ руською мовою використано 60 новел, тоді як у польському варіанті була 1981 новел. Зі списків „Великого зерцала“, що було широко популярне на теренах Великому князівства Литовського, зберігся один список, створений 1677 р. вихідцями із Чорної Русі. Те, наскільки популярними були ці тексти, засвідчує той факт, що ремінісценції з новел „Великого

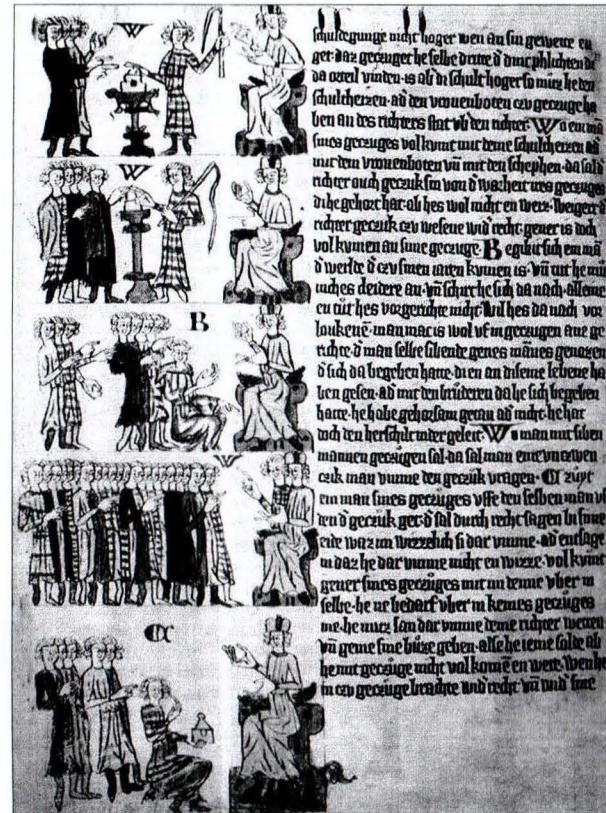
тощо. Відомі німецькі філологи, письменники та історики права брати Якоб та Вільгельм Грімм виділили, крім прямого, ще три фігуральні значення цього слова⁸⁰. По-перше, слово „Spiegel“ часто фігурувало у назвах будь-яких творів повчального змісту, як, наприклад, численних книг, написаних у XIV—XVI ст. для різних верств населення, часто моралізаторських: „Рицарське зеркало“ (Ritterspiegel), „Зерцало князів“ (Fürstenspiegel), „Зерцало для духовенства“ (Spiegel der geistlichen Leuten), „Зерцало для мирян“ (Layenspiegel), „Зерцало для жінок“ (Frauenspiegel), „Зерцало для юнацтва“ (Der jungen Knabenspiegel), крім того, „Зерцало справедливості“ (Spiegel der Gerechtigkeit), „Зерцало благочестя“ (Spiegel der Frombheit), „Зерцало віри“ (Glaubensspiegel), „Зерцало здоров'я“ (Gesundheitsspiegel) тощо. Латинський текст багатьох відомих у Німеччині „зерцал“ мав загальноєвропейське поширення: „Зерцало моральності“ (speculum morum), „Зерцало здоров'я“ (speculum salutis) тощо. До прикладу, у фондах НБ України серед численних інкунабул⁸¹ зберігається твір одного з перших німецьких книгодрукарів Гюнттера Цайнера⁸² „Speculum humanae salvationis“. (Зерцало людського спа-

зерцала“ трапляються у творах Симеона Полоцького та інших письменників ранньомодерного часу (Бразгуноў А. Перакладная літаратура ў Вялікім княстве Літоўскім у XV—XVIII стагоддзях // Senoji Lietuvos literatūra.— Vilnius, 2006.— Kn. 21.— P. 215—216, 224—225).

⁸⁰ Аксененок Г., Кикоть В. „Саксонское зеркало“...— С. 245—247.

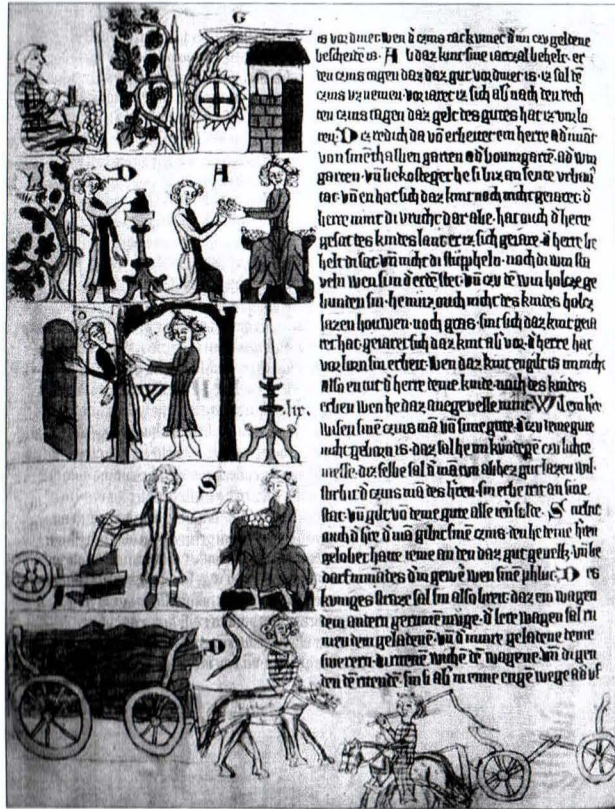
⁸¹ НБ України має чималу колекцію інкунабул — видань XV ст., які виділені в самостійну компактну колекцію у фонді відділу стародруків та рідкісних видань, що налічує 494 видання або фрагменти з 525 примірників, що становлять 365 одиниць зберігання. Опис цих унікальних пам'яток міститься у друкованому каталозі, який ще у 20—30-х рр. XX ст. підготував співробітник відділу Б. Зданевич, але видруковано цей каталог лише 1974 р. після редакції та доопрацювання Г. Ломонос-Рівною (див.: Каталог інкунабул ЦНБ АН УРСР / Укл. Б. Зданевич, упоряд. Г. Ломонос-Рівна.— К., 1974; а також: Бондар Н. Найдавніші інкунабули Національної бібліотеки України імені Вернадського (у контексті висвітлення гутенберзької тематики) // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.— К., 2003.— Вип. 10.— С. 98). Для порівняння, бібліотека університету Гайдельберга налічує 1800 друкованих книг і фрагментів з 1454—1500 рр. (<http://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/digi/inkunabeln.html>). Загалом у XV ст. книги друкувались у 260 містах Європи, діяло 1120 друкарень, які опублікували 40 тис. видань загальним тиражем 10 млн екземплярів (див.: Кестнер И. Иоганн Гутенберг / Пер. с нем. Я. Исаевич.— Львов, 1987.— С. 75). За підрахунками Ф. Броделя, до 1500 р. надруковано 20 млн примірників книг, при тому, що у Європі на кінець XV ст. проживало лише 70 млн жителів (Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV—XVIII ст.— К., 1995.— Т. 1: Структури повсякденності: можливе і неможливе.— С. 341).

⁸² Цайнер Гюнттер (?—1478) — один із перших німецьких книгодрукарів, послідовник Йоганна Гутенберга (див.: Кестнер И. Иоганн Гутенберг). Народився в містечку Ройтлінген, мистецтво друкарства опанував у Страсбурзі, де спершу входив до цеху художників та ювелірів, згодом перебрався до Аугсбурга, де і зайнявся друкуванням книг (1468—1478). Навчався друкарському мистецтву у Йоганна Ментеліна, який ще з 1458 р. друкував у Страсбурзі книги, зокрема переклад Біблії, що стала першою у списку із 14 її долотерових видань верхньонімецькою мовою. Сам Г. Цайнер надрукував близько 80 видань, включно з двома німецькомовними виданнями Біблії (1475 та 1477 рр.) та перший друкований календар. Серед найвідоміших видань Г. Цайнера можна назвати „Роздуми про життя Христа“ Псевдо-Бонавентури (1468), „Етимологію“ Ісидора Севільського (1472), „Золоту легенду“ домініканця Якова Воррагинського (1471—1472). 32 видання Г. Цайнера були ілюстрованими, він першим почав використовувати ксилографічні ініціали. Для його видань була характерна висока якість друку, паперу, ілюстрацій. Г. Цайнер був родичем, можливо, братом книгодрукаря з Ульма Йоганна Цайнера (Енциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т.— Санкт-Петербург, 1903.— Т. 37А (74).— С. 789; Бондар Н. Найдавніші інкунабули Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.— С. 114; Кестнер И. Иоганн Гутенберг.— С. 73—74; http://ru.wikipedia.org/wiki/Цайнер,_Гюнттер).

3. Гайдельберзький рукопис „Саксонського зеркала“, ілюстрація до статті ЗП, II, 22, § 4 (<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0028?sid=31fa4a691e732d744276f3eec5715cd9>)

4. Гайдельберзький рукопис „Саксонського зеркала“, ілюстрація до статті ЗП, II, 59, § 1—3 (<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0032?sid=31fa4a691e732d744276f3e3ec5715cd9>)

сіння)⁸³. Цей трактат був одним із найпопулярніших в епоху Середньовіччя, що його написав латинською мовою невідомий автор-домініканець між 1309 та 1324 рр., неодноразово копійований (близько 350 латинських копій) та перекладений різними європейськими мовами⁸⁴.

Традиція створення і поширення таких „зерцал“, як підкреслюють російські дослідники Г. Аксенюнок та В. Кікоть, збереглась у Німеччині досить довго, принаймні до 1722 р., коли було створене „Золоте зерцало“ В. Віланда⁸⁵.

По-друге, в нижній частині Німеччини „зерцалом“ довгий час називали вивішений для загалу офіційний показник митних податків.

По-третє, від XIV ст. за зразком „Саксонського зеркала“ „зерцалами“ стали називати найрізноманітніші „правові книги“, тобто збірники певних правових норм, як-от „Швабське зерцало, або ж іншими словами, Імператорська книга про земське і ленне право“.

Саме ж „Саксонське зерцало“ ще довше зберігало свій авторитет у різних регіонах Німеччини. Зокрема, у Пруссії воно було чинним до введення у дію 1 червня 1794 р. кодексу „Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten“⁸⁶, а в інших німецьких землях частково використовувалось до запровадження „Bürgerliches Gesetzbuch“ (1 січня 1900 р.)⁸⁷; як курйозний факт дослідники наводять випадок, коли в одному зі своїх рішень 1933 р. німецький імперський суд посилається на авторитет саме „Саксонського зеркала“ й розлого його цитує⁸⁸.

За німецькими зразками стали вживати термін „зерцало“ і в Росії, щоправда, значно пізніше, лише у XVIII ст., — скажімо, широко популярним було „Юности честное зерцало“, а 1798 р. Вільне економічне товариство видало „Деревенское зерцало, или Общезародная книга“.

Взагалі, як твердив Жак Ле Гофф, образ „зеркала“ є одним із ряду великих образів середньовіччя, весь корпус яких „по-різному означає образи глибинні, більш чи менш складні відповідно до суспільного стану і культурного рівня, ментального універсуму чоловіків і жінок середньовічної Європи“⁸⁹.

Назва „Саксонського зеркала“ не лише метафорична, а й символічна. У самому творі символізму присвячено чимало пасажів, що було цілком зрозуміло і виправдано. Як відомо, Середньовіччя було епохою „панівно-

⁸³ Про це видання Г. Цайнера див.: Wilson A., Wilson J. L. A Medieval Mirror: Speculum Humanae Salvationis 1324—1500.— Berkeley; Los-Angeles; Oxford, 1985.— P. 207—208. Ця інкунабула (№ 156) потрапила у фонди НБ України з бібліотеки Волинського державного музею (зібрання колекціонера Станіслава Шодуара (1790—1858)). Примірник містить кілька давніх рукописних маргіналій, оправа XVI ст. (дошки, обтягнуті брунатною шкірою з орнаментом), як у внутрішній стороні верхньої дошки оправи бібліографічні нотатки щодо літератури XIX ст. про „Speculum...“ (див.: Каталог інкунабул ЦНБ АН УРСР.— С. 147).

⁸⁴ Див.: Wilson A., Wilson J. L. A Medieval Mirror...— P. 24. Німецькомовне видання „Speculum Humanae Salvationis“ (1492) див.: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/is00666500>

⁸⁵ Аксенюнок Г., Кікоть В. „Саксонское зерцало“...— С. 246.

⁸⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/General_state_laws_for_the_Prussian_states

⁸⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCrgerliches_Gesetzbuch; Margadan G. F. The Illustrations of the Sachsenspiegel...— P. 4.

⁸⁸ Аксенюнок Г., Кікоть В. „Саксонское зерцало“...— С. 263.

⁸⁹ Ле Гофф Ж. Передмова // Ле Гофф Ж. Середньовічна уява.— Львів, 2007.— С. 9.

го християнства, християнства, яке водночас є релігією та ідеологією, яке перебуває, отже, в дуже складному стосунку до феодального світу, заперечуючи та виправдовуючи його водночас⁹⁰. Відтак, у середньовіччі весь світопорядок сприймався як підтвердження Святого Письма, і все в ньому могло бути пояснене як натяк на щось вище і наближене до Бога⁹¹. Іншими словами, за влучним виразом Ж. Ле Гоффа, „культурні, ідеологічні, екзистенціальні помисли людей були спрямовані до Неба“⁹². Не дивно, що й Ейке фон Репков вказує на метафізичну основу свого твору, зазначаючи, що Бог і є закон, а отже, йому важлива справедливість. Саме любов Святого Духа керувала його, Ейке фон Репкова, пером, а написаний твір створений для благодати Божої та на благо світу: „Des heyligen geisties minne, diu sterke mine sinne, daz ich recht unde unrecht der Sassen bescheide nâch gottes hulden unde nâch der werlde vromen“⁹³.

Ба більше, в „Саксонському зерцалі“ чітко прочитується безпосередній вплив Біблії. Чи не найяскравіше це видно зі статті 42 третьої книги розділу про земське право, де автор, заперечуючи природність нерівності між людьми, посилається на авторитет Святого Письма. Висловлюючи свої думки, він трактує широковідомі сюжети Старого Заповіту, передбачаючи, що його читачам вони так само добре відомі і зрозумілі, як і йому: „Бог створив людину за своєю подобою і своїми стражданнями звільнив одного так само, як і іншого“ (ЗП, III, 42, § 1); „[...] правду кажучи, мій розум не може зрозуміти того, що будь-хто має бути у власності іншого. І про те, що так було, ми не маємо ніяких свідчень. Деякі говорять, що вони помиляються, що власність на людину почалася з Каїна, який вбив свого брата. Потомство Каїна загинуло, коли був всесвітній потоп, так що нічого від нього не залишилося. Також деякі говорять, що власність на людину походить від Хама, сина Ноя. Ной благословив двох своїх синів, стосовно третього він не згадував про власність. Хам зайняв Африку своїм потомством; Сім залишився в Азії; Яфет, наш предок, зайняв Європу. Отже, ні один з них не належав іншому. Потім деякі говорять, що власність на людину походить від Ізмаїла. Святе Письмо згадує про Ізмаїла як про сина служниці“⁹⁴, і, крім того, нічого не говорить про власність на нього. Потім деякі говорять що вона походить від Ісаї. Якова благословив його батько, і він повелів йому бути паном над своїм братом. Ісаю він не проклинав і про власність він не згадує. Ми ще й зараз маємо у нашому праві те положення, що ніхто не може сам себе передати у власність іншому, і що це можуть оскаржити його нащадки“⁹⁵. Як же міг тоді Ной чи Яків одного передати у власність іншого, якщо ніхто навіть сам себе не може передати у власність?“ (ЗП, III, 42, § 3)⁹⁶. І це не поодинокі приклади, коли автор вдається до біблійних сюжетів.

⁹⁰ Ле Гофф Ж. За довге Середньовіччя // Ле Гофф Ж. Середньовічна уява.— С. 28.

⁹¹ Див.: Хейзинга Й. Осень Средневековья.— Москва, 1988.— С. 226.

⁹² Ле Гофф Ж. С Небес на Землю (Перемены в системе ценностных ориентаций на христианском Западе XII—XIII вв.) // Одиссей. Человек в истории.— Москва, 1991.— С. 30.

⁹³ Sachsenspiegel. Landrecht.— S. 18; див. також: Dobozy M. Introduction.— P. 8—9.

⁹⁴ Ізмаїл — син Авраама і невіллиці-египтянки Агар (Кн. Буття, 16, 2—4).

⁹⁵ Це положення також зафіксовано у „Саксонському зерцалі“: „Якщо будь-хто віддає себе перед судом за кріпака, то його спадкоємці мають право проти цього заперечувати і повернути його до стану вільних людей“ (ЗП, III, 32, § 7). Див.: Саксонское зеркало.— С. 91.

⁹⁶ Саксонское зеркало.— С. 95.

До речі, дослідники вважають, що „Саксонське зерцало“ зазнало переважного впливу Старого Заповіту⁹⁷.

Саме з Біблії Ейке фон Репков запозичив символіку чисел. Автор неодноразово використовує числа 2, 3, 6 тощо, однак чи не найбільше трапляється у його творі пасажів із використанням числа 7. Як відомо, це число духовної досконалості, число, що доволі часто повторюється у Біблії, в тому числі у Старому Заповіті⁹⁸. Тут число 7 також асоціюється з ідеєю універсальності і завершеності. Г. Кіш навіть вважає, що саме цим пояснюється певна пристрасть євреїв до містики чисел⁹⁹. Це знайшло своє відображення і в „Саксонському зерцалі“:

„Бог відпочивав у сьомий день. Сьомий тиждень він також велів шанувати, коли він дав закон євреям і нам Святе Письмо. Він наказав шанувати також сьомий місяць і сьомий рік, це називається роком визволення. Тоді мали бути звільнені і залишені вільними всі, хто був взятий у полон і переданий у рабство в тому одязі, в якому були полонені, якщо вони хотіли бути звільнені і бути вільними. Після семи разів по сім років прийшов п'ятдесятий рік, це означає рік радості. Тоді кожна людина мала бути звільненою і бути вільною, хотіла вона того чи ні“ (ЗП, III, 42, § 4)¹⁰⁰.

Уже на самому початку свого твору Ейке фон Репков, намагаючись пояснити своє бачення світового укладу, використовує семирівневий поділ, надаючи особливого сакрального значення саме цьому числу. Тут автор сам вказує на джерела своїх роздумів — твір „Origines“ Ісидора Севільського, однак, якщо останній говорить лише про шість віків¹⁰¹ (число шість — число людське¹⁰²), то Ейке фон Репков говорить вже про сім віків: „Origines“ передбачав свого часу, що має бути шість віків, кожний як по тисячу років, а на сьомому світ має загинути. Так-от, нам відомо з Святого Письма, що з Адама почався перший вік, з Ноя — другий, з Авраама — третій, з Мойсея — четвертий, з Давида — п'ятий, з народженням Христа — шостий. У сьомому ми живемо без певного ліку“ (ЗП, I, 3, § 1)¹⁰³.

На сім категорій ділить Ейке фон Репков і сучасне йому суспільство: „Так само встановлено сім воєнних щитів, з яких королю належить перший, єпископам, абатам і абатисам — другий, світським князям — третій, якщо вони стають васалами єпископів, сеньйорам — четвертий, особам, що можуть бути шеффенами, і васалам — п'ятий, а їхнім васалам — шостий. Як християнство в сьомому віці точно не знає, як довго цей вік

⁹⁷ Kisch G. Jewish thought in the Sachsenspiegel.— New York, 1938.— P. 4—5.

⁹⁸ Детальніше див.: Стюарт М. Д. Удивительное значение Чисел и Цветов в текстах Священных Писаний / Пер. с англ. В. Монастырева, М. Стеценко.— Москва, 2001.— С. 31—39.

⁹⁹ Kisch G. Jewish thought in the Sachsenspiegel.— P. 9. Там-таки див. (нос. 19) переклад літератури щодо значення числа 7 як сакрального.

¹⁰⁰ Саксонское зеркало.— С. 96.

¹⁰¹ Ісидор Севільський поділяє історію людства на шість періодів, які відповідають шести періодам у житті людини: вік немовляти, дитинство, отрочество, юність, зрілість і старість (див.: Уколов В. Рождение средневекового энциклопедизма: Исидор Севильский.— http://antology.rchgi.spb.ru/Isidorus_Hisp/medenc.htm).

¹⁰² Див. детальніше: Стюарт М. Д. Удивительное значение Чисел и Цветов.— С. 28—31.

¹⁰³ Саксонское зеркало.— С. 17.

буде існувати, так само і про сьомий щит невідомо, чи має він ленне право і воєнний щит. Шостий щит перетворився у сьомий завдяки тому, що світські князі стали васалами духовних князів, чого раніше ніколи не було. Як феодальна драбина закінчується на сьомому щиті, точно так само і спорідненість закінчується сьомим ступенем" (ЗП, I, 3, § 2)¹⁰⁴. Вочевидь, автор тут мав на увазі вершину досконалости, завершености, яку уособлювало число 7.

Автор використовує різні числові комбінації, які також асоціюються із числом 7: „Якщо треба довести сімома людьми, то можна опитати двадцять одну людину для засвідчення цього" (ЗП, II, 22, § 4)¹⁰⁵; або: „[...] коли пфенінги (певної чеканки) забороняють, то упродовж 14 ночей (після заборони) можна ще цією монетою платити і викуповувати заставу" (ЗП, II, 26, § 6)¹⁰⁶; „[...] після досягнення 21 року чоловік стає повнолітнім" (ЗП, I, 42, § 1)¹⁰⁷ тощо.

Деякі пасажі щодо значення числа 7 Ейке фон Репков творчо запозичив не тільки з Біблії, а й з деяких богословських трактатів, зокрема, зі „Схоластичної історії" Петра Коместора¹⁰⁸.

В часи середньовіччя, коли віра в Бога пронизувала всі сфери життя, невід'ємною частиною світосприйняття були символи, ритуали, клятви і прокляття. Саме тому для культури середньовіччя був характерний символізм. Порушення встановленого ритуалу іноді могло підважити законність того чи іншого рішення або події, а клятва набувала сили закону, адже „для релігійної свідомости світ існував як впорядковане вищою силою утворення, земна гармонія породжувалась гармонією вищого порядку. Вертикальна будова світу і суспільства відображалась у клятві. Спершу стоїть вища влада — Бог, папа, сюзерен, наприкінці — той, хто приносить клятву, а посередині саме дійство, що пов'язує його з Богом за посередництва Церкви чи іншого інституту. Оскільки клятва завжди є виразом вимог авторитетної свідомости, то її не може скасувати сама людина, що клянеться, її можна лише порушити, тому людині завжди потенційно загрожує порушення клятви і його наслідки"¹⁰⁹. Звідси таке велике значення, яке надавали клятві у середньовічному суспільстві.

Це знайшло своє відображення і в „Саксонському зеркалі", згідно з яким у правовому сенсі вважається істинним лише те, що формально доведено, зокрема церемоніями чи клятвами. „Будь-який доказ, який будь-хто має представити суду при звинуваченні чи при захисті, чи то справа про майно, чи про власність, має супроводжуватись попередньою клятвою його свідків, а потім і його власною клятвою" (ЗП, III, 88, § 5)¹¹⁰. „Якщо хтось має щось довести через суд, то це мають завірити своєю присягою

¹⁰⁴ Саксонское зеркало...— С. 17.

¹⁰⁵ Там само.— С. 59.

¹⁰⁶ Там само.— С. 61.

¹⁰⁷ Там само.— С. 34.

¹⁰⁸ Kisch G. Sachsenspiegel and Bible...— P. 100—102; його ж. Jewish thought in the Sachsenspiegel.— P. 10.

¹⁰⁹ Орехов С. Клятвы и проклятие как элементы религиозного культа // Отношение человека к иррациональному.— Свердловск, 1989.— <http://www.aquarun.ru/psih/relig/relig6.html>

¹¹⁰ Саксонское зеркало...— С. 117.

судді королівської милости, потім шеффени, рівно ж як і всі інші засідателі" (ЗП, III, 88, § 1)¹¹¹.

„Будь-який доказ, який будь-хто має представити суду при звинуваченні чи при захисті, має надаватись після присяги спершу його свідків, а потім його власної присяги" (ЗП, III, 88, § 5)¹¹².

Король також мав би присягнути на вірність державі, і це вважалось найбільшою запорукою: „Коли обирають короля, він має скласти клятву вірности державі в тому, що він буде укріпляти правду і карати неправду, і захищати інтереси імперії, як він тільки може і буде на силі. Після цього він ніколи більше не має складати присяги, хіба тільки його звинуватить папа в тому, що він сумнівається в істинності віри" (ЗП, III, 54, § 2)¹¹³. А вже якщо присягали, то лише персонально, навіть, коли йшлося про жінок, які у суді мали б виступати при посередництві опікуна: „Якщо у жінок справа дійде до присяги, то складають присягу вони самі, а не їхні опікуни" (ЗП, I, 47, § 1)¹¹⁴.

Власне ці пасажі підтверджують висновок А. Гуревича: „Середньовічне право [...] не орієнтувалось на істину в нашому її розумінні: істинним вважалось те, що було доведено в суді клятвами та присягами, беззаперечним дотриманням усіх передбачених звичаєм процедур. Клятвам, ритуалам, ордаліям і поєдинкам вірили більше, ніж яким-небудь речовим доказам, бо вважали, що в клятві розкривається істина, і урочистий акт не може бути здійсненим всупереч волі Бога [...] Істина могла бути виявлена лише в чіткій відповідності і нічим не порушеному формалізмі судового процесу"¹¹⁵.

Навіть розташування учасників судового процесу було формалізованим, і дотримання приписів мало чимале значення для Ейке фон Репкова і його сучасників: „Оскаржувати рішення потрібно стоячи. Пропонувати рішення наказом короля треба сидячи, кожен у своєму суддівському кріслі. Хто, однак, не народжений для лави, той має просити за рішенням суддівське крісло, щоб запропонувати інше рішення. Тоді йому має звільнити крісло той, хто пропонував інше рішення" (ЗП, I, 12, § 13)¹¹⁶.

Відтак, можна стверджувати, що „Саксонське зеркало" відображає не лише правові уявлення пізньосередньовічного суспільства, а й окремі категорії світосприйняття і культури людей тієї епохи. Це видно на багатьох прикладах. Наприклад, у середньовічному християнстві досить амбівалентним було ставлення до тіла¹¹⁷. Однак у середньовіччі вкорінюється метафоричне використання образу тіла для позначення різних суспільних інститутів. „Тіло в середньовічному християнському світі являло собою одну з найважливіших метафор, за допомогою якої описувались суспільство і його інститути. Тіло могло виступати як символ єднання і конфлік-

¹¹¹ Саксонское зеркало...— С. 116.

¹¹² Там само.— С. 117.

¹¹³ Там само.— С. 101—102.

¹¹⁴ Там само.— С. 35.

¹¹⁵ Гуревич А. Категории средневековой культуры.— С. 146.

¹¹⁶ Саксонское зеркало...— С. 54.

¹¹⁷ Детальніше див.: Шпідлік Т. Духовність християнського Сходу. Систематичний виклад / Пер. з італ. М. Прокопович.— Львів, 1999.— С. 99—103.

ту, порядку і безпорядку, але перш за все як символ природности життя і гармонії¹¹⁸.

Метафору тіла використовує і Ейке фон Репков. Образ людського тіла допомагає йому прояснити систему родинних стосунків: „Далі відзначимо, де спорідненість починається, а де вона закінчується: в голові є чоловік і жінка, які поєднані законним шлюбом. Місце шиї займають діти, якщо вони повнорідні, народжені від одного батька й однієї матері. Неповнорідних (єдинокровних чи єдиноутробних) відсувають у наступні частини тіла. Якщо, однак, два брати одружуються з двома сестрами, а третій брат — зі сторонньою жінкою, то їхні діти все ж рівні при отриманні спадку, якщо вони рівного походження. Діти повнорідних братів розташовані там, де плечі сходяться з руками; так само, як і діти сестер. Це перший ступінь спорідненості, яку зачисляють до рідні,— діти братів, діти сестер. У ліктевому суглобі є другий ступінь спорідненості. У зап'ясті — третій. У першому суглобі середнього пальця — четвертий. У другому суглобі — п'ятий. У третьому суглобі середнього пальця — шостий ступінь спорідненості. На сьомому місці є ніготь, а не суглоб, тому тут закінчується спорідненість, і її називають нігтьовою спорідненістю. Ті, що є між головою і нігтем і можуть віднести себе до однакового ступеня спорідненості, отримують спадок у рівній частці. Хто може віднести себе до ближчої спорідненості, той першим отримує спадок. Спорідненість закінчується на сьомому ступені спорідненості, хоч папа дозволив брати дружину до п'ятого ступеня спорідненості. Але папа не може встановлювати ніякого права, яке погіршувало б наше земське чи ленне право“ (ЗП, I, 3, § 3)¹¹⁹. Те, що нам нині здається надто витіюватим і заплутаним, було цілком зрозумілим і наочним для середньовічної людини. Для неї уособленням макрокосму був Всесвіт, а людина з усіма частинами її тіла — це мікрокосм, що містить у собі всі фізичні і духовні складові макрокосму. І саме на цьому базується вся символіка середньовіччя, що відображено у численних метафорах філософів цієї доби. Як зазначає Жан-Клод Шмітт, який детально вивчав це питання, „одним з найбільш промовистих виразів цієї метафори ми завдячуємо Гонорію Августодунському, який порівнює голову людини (з сімома її отворами), а також груди, живіт, ноги, п'ять чуттів, кістки, нігті й волосся з природними елементами та їхніми різноманітними характеристиками. Ця ж тема розроблялася також Гільомом з Конша, і Бернаром Сильвестром, а в самому Сен-Вікторі — найближчим учнем Гуго, Годфруа Сенвікторським¹²⁰. Тож не дивно, що саме образ людського тіла, його символіку використав Ейке фон Репков у своєму творі.

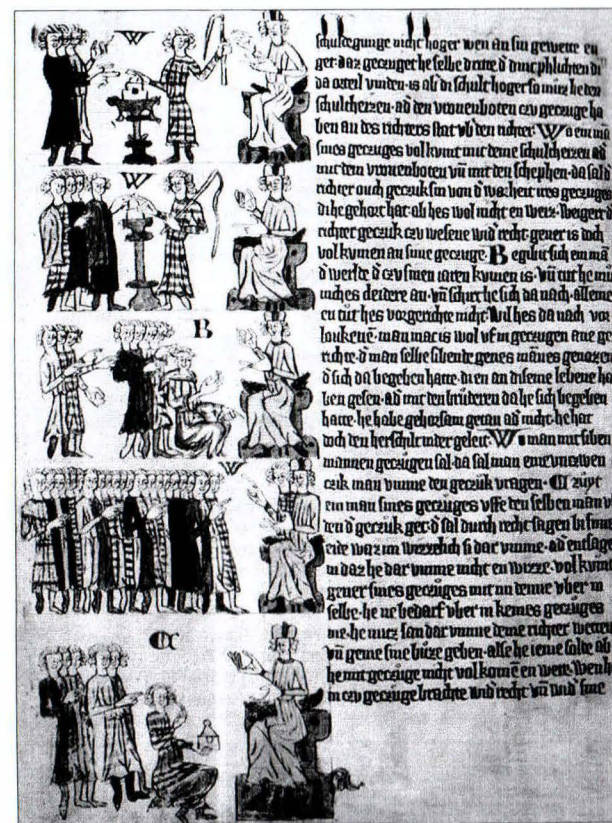
Тіло безпосередньо пов'язане із жестом. Як зазначає Ж. Ле Гофф: „Процес цивілізації чеснот у Середні віки проходив через цивілізацію жестів“¹²¹. Жести в ті часи були одним із потужних засобів комунікації. Вони промовляли іноді краще, ніж слова, бо писане слово було доступне

¹¹⁸ Ле Гофф Ж., Трюон Н. История тела в Средние века / Пер. с фр. Е. Лебедевой.— Москва, 2008.— С. 10, 151—157.

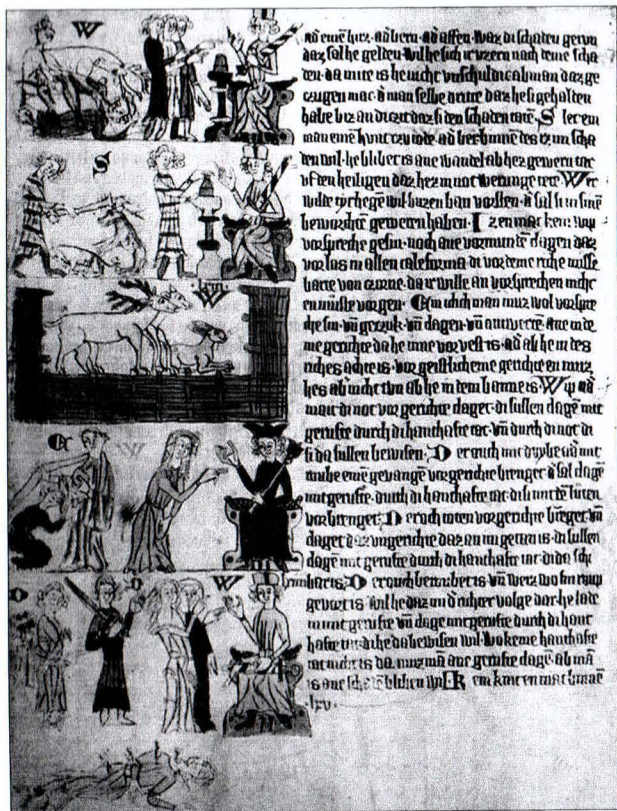
¹¹⁹ Саксонское зеркало.— С. 18.

¹²⁰ Шмітт Ж.-К. Сенс жесту на середньовічному Заході / Пер. з франц. Н. Колибіної.— Харків, 2002.— С. 383.

¹²¹ Ле Гофф Ж., Трюон Н. История тела в Средние века.— С. 136.

5. Гайдельберзький рукопис „Саксонського зеркала“, ілюстрація до статті ЗП, II, 61, § 1, 3 (<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0033?sid=31fa4a691e732d744276f3eec5715cd9>)

6. Ілюстрація до статті ЗП, II, 64, § 1
 (<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0034?sid=31fa4a691e732d744276f3eec5715cd9>)

обмеженому колу людей. Ба більше, „жести виявляють почуття і роблять зрозумілими ідеї. Вони дозволяють німим спілкуватися, танку — хвилювати і навіть тваринам — подавати „знаки“ роздратування або задоволення“¹²². Жести безпосередньо пов'язувались із нормами моралі, що була усталеною у цьому суспільстві. Ж.-К. Шмітт навіть говорить про своєрідну „жестову мораль“¹²³. Жести були допустимими і пристойними та непристойними і небажаними. Зокрема, у середні віки не віталась активна жестикуляція. Більше того, відмінними були жести жінок і чоловіків, мирян і кліриків, і для кожної суспільної групи був характерним свій комплекс усталених жестів. Якщо для феодальної аристократії характерні „жести крові“, то іншим станам також притаманні свої специфічні жести. Саме в цьому контексті Ж.-К. Шмітт зазначав, що, „звертаючись до ідеології трьох соціальних станів (*ordres*) феодального суспільства, варто вказати на те, що так само, як існують жести „першої функції“, характерні для людей Церкви, *oratores*, і [...] жести „третьої функції“, або жести ручної праці *laboratores*, трударів, існують також і жести „другої функції“ — функції воїнів, *milites* або *bellatores*. Отож розрізнення трьох „станів“ може бути загальним орієнтиром при аналізі відмінностей між усіма цими жемами“¹²⁴. Відтак, жестикуляція безпосередньо пов'язана з поведінковою естетикою кожної соціальної групи.

Оскільки засадничі уявлення християнської антропології подає Біблія, то природно, що саме вона містить чимало відомостей про жести. Вона дає уявлення про культуру жесту. Але Біблія не подає, так би мовити, теорії жестикуляції. Тож природно, що „вона вже від початку придатна для ілюстрування — і тих ілюстрацій справді вистачатиме в християнському мистецтві: воно не знехтує жодним із біблійних жестів“¹²⁵. Можливо, саме тому такими важливими були ілюстрації до „Саксонського зерцала“. Ми знаємо, що „середньовічне суспільство спілкувалося перш за все усно аж до XIII ст., коли розквіт міської торгівлі і розвиток управління сприяли розвитку писемної культури. Ось чому особливу роль у ньому відігравали жести. До речі, навіть письмо, яким володіло майже винятково духовенство, являє собою жест, дію, що здійснюється рукою, і ця дія вважалась важливою і шанувалася. Договори і клятви супроводжувались жемами. Ритуал васалітетного оммажу і посвячення в рицарі полягав у тому, що васал, склавши руки, вкладав їх у руки сюзерена, а той стискав їх у своїх. Це називалося *imixtio manuum*. Далі йшов поцілунок (*osculum*), який означав і показував усім, що сеньйор приймає рицаря у свою сім'ю. Таким чином, для того, щоб стати васалом, потрібні були жести „рук і уст“¹²⁶.

Чи не найважливішими у цій системі жестів були жести саме рук. Не дивно, що римське право рясніє формулами, похідними від слова *manus*¹²⁷. Виділяє ці жести і „Саксонське зерцало“. Зокрема, за його нормами, клятву треба виголошувати піднявши праву руку (ЗП, II, 12,

¹²² Шмітт Ж.-К. Сенс жесту на середньовічному Заході.— С. 173.

¹²³ Там само.— С. 159—164.

¹²⁴ Там само.— С. 407—408.

¹²⁵ Там само.— С. 190.

¹²⁶ Ле Гофф Ж., Трюон Н. История тела в Средние века.— С. 142—143.

¹²⁷ Детальніше див.: Шмітт Ж.-К. Сенс жесту на середньовічному Заході.— С. 155.

§ 8)¹²⁸, а за порушення клятви можна було цю ж таки руку втратити (ЗП, II, 15, § 1)¹²⁹. Жести рук були важливими і чітко визначеними і при принесенні ленної присяги: „Після смерті батька син має упродовж року і шести тижнів перед своїм паном зі складеними руками визнати себе васалом за батьківським леном і наблизитись до пана настільки, щоб він міг взяти його руку своїми руками...“ (Ленне право (далі — ЛП), I, 45)¹³⁰. Подібний „ритуал присяги на вірність“, як підкреслює Марк Блок, неодноразово описувався у різних середньовічних текстах, його зображали на різних мініатюрах та барельєфах. Такий знак покори, коли той, хто хоче служити, кладе свої долоні в долоні того, кому він буде служити, інколи підкріплювався вставанням на коліна¹³¹. Але і жесту самих рук іноді було цілком досить. Ба більше, „задуманий у такий спосіб, цей ритуал був позбавлений хай там якого християнського змісту. Його символізм був запозичений зі стародавніх германських джерел, але, звичайно ж, таку вадку не могли довго терпіти в суспільстві, де жодна обіцянка не вважалася вартісною, якщо Бог не виступив у ролі гаранта. Сам ритуал присяги в його формі ніколи не був змінений. Але, найімовірніше в каролінгський період, до нього додали ще один обряд, цього разу суто релігійний: поклавши руку на Євангелію або на святі реліквії, новий васал давав обіцянку зберігати вірність своєму володарю. Цей другий ритуал називався „актом вірності“ [...] Отже, церемоніал відбувався двічі. Дві його фази, проте, мали далеко не однакову вартість“¹³². Умовно кажучи, покликання у свідки Бога підвищувало авторитет дійства, що цілком відповідало моралі суспільства, всі сфери життя якого були пронизані християнським віровченням. Але і тут жести рук відігравали одну з ключових ролей. Адже, коли клялися на реліквії, клали на неї руку. Символічним і характерним був жест судді, який виносив вирок, піднявши руку і виставивши долоню до двох пальців.

Ця символіка жесту знайшла своє відображення в ілюстраціях до „Саксонського зерцала“, що добре видно, наприклад, із ілюстрації до статті про злочини неповнолітніх, де у двох зображеннях маємо оповідь і про злочин, і про сплату за нього вергельду опікуном дитини, і про покарання неповнолітнього тяганням за волосся, і про присягу на реліквії опікуна¹³³.

Як уже зазначалося, до нас дійшли чотири ілюстровані рукописи „Саксонського зерцала“. Всі ілюстрації у згаданих ілюстрованих рукопи-

¹²⁸ Саксонское зеркало...— С. 53.

¹²⁹ Там само.— С. 56.

¹³⁰ Там само.— С. 124.

¹³¹ Блок М. Феодальне суспільство.— К., 2001.— С. 158—159.

¹³² Там само.— С. 159; див. також: Ле Гофф Ж. Символический ритуал вассалитета // Ле Гофф Ж. Другое Средневековье. Время, труд и культура Запада.— Екатеринбург, 2002.— С. 211—262.

¹³³ Пор.: „Ні одна дитина не може, поки вона малолітня, здійснити такий злочин, за який вона може бути позбавлена життя. Якщо вона вб'є кого-небудь або покалічить, то її опікун має відшкодувати вергельдом, якщо це буде доведено. Будь-яка шкода, яку завдасть дитина, має бути відшкодована з її майна“ (ЗП, II, 65, § 1); „[...] якщо будь-хто висварить дитину чи потягає її за волосся, чи поб'є різкими за здійснений проступок, то він не несе відповідальності, якщо він вирішить присягнути на реліквії про те, що він побив дитину не через щось інше, а тільки за її вчинок“ (ЗП, II, 65, § 2); ілюстрація: <http://digiub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0035?sid=31fa4a691e732d744276f3e3c5715cd9> (Гайдельберзький рукопис „Саксонського зерцала“) (Лл. 2).

сах „Саксонського зерцала“ є не просто ілюстраціями у звичному сенсі, але мають і змістове навантаження¹³⁴. Тут все мало значення, кожна дрібничка. Наприклад, інформативним був одяг зображених персонажів. Якщо чоловік був саксом або швабом, то його зображали у короткому одязі, всіх інших — у довгому. Якщо зображали божевільного, то обов'язково у довгій одежині, обвішаній дзвіночками, а у дворянина мав бути зображенням щит на рівні стегна тощо. Доволі інформативним було і зображення головного убору. Єврея зображали у лійкоподібному капелюсі, папу — у трирівневій короні, а короля чи імператора — у короні однорівневій із трьома прикрасами, схожими на листя конюшини (їх мало бути чотири, але одну не видно), заміжню жінку зображали із шаллю, зав'язаною навколо голови, а незаміжню — із шаллю, просто накинutoю на голову, яка вільно розвивалася на вітрі. Типовим був головний убір єпископа, селянина завжди зображали у солом'яному капелюсі¹³⁵.

Ба більше, Г. Ф. Маргадан вважає, що ілюстрації в окремих рукописах „Саксонського зерцала“ виконують три функції: а) передають мову жестів; б) презентують алегорії; в) створюють піктографічний супровід тексту. Це дуже важливо ще й тому, що, на думку автора, „наше внутрішнє життя складається більше із зображень, ніж з абстрактних ідей, наша душа все ще, на щастя, картинна галерея, а не буква прагматичних формул“¹³⁶.

Відтак, ілюстрації у „Саксонському зерцалі“, візуалізуючи, роз'яснюють чимало статей цього правового збірника і в такий спосіб удоступнюють його людям різного рівня освіти. Особливо це важливо щодо тих випадків, коли текст надто витіюватий і не завжди може бути однозначно трактований. Крім того, ілюстрації допомагали у практичному використанні правового збірника, адже людям середньовіччя, які навіть, якщо і читали, то дуже повільно, вони давали змогу швидко знаходити потрібне місце в тексті. Саме за ілюстрацією можна легко знайти вже згадану статтю про необхідність опитування 21 свідка, якщо треба свідчення сімох людей¹³⁷, не менш промовистими є ілюстрації до такої статті про чиншовиків чи про королівські дороги: „Якщо господар хоче вислати чиншовика зі свого маєтку, якщо тільки він не народжений у даному маєтку, то він має йому оголосити про це на Стрітіння. Точно так само має зробити чиншовик, якщо він хоче покинути цю землю“ (ЗП, II, 59, § 1); „Якщо помирає чиншовик пана, то його місце займає його спадкоємець і платить із

¹³⁴ Про символізм зображень Гайдельберзького рукопису „Саксонського зерцала“ (близько 1300 р.) див.: Кугушева А. Художественное и символическое значение иллюстраций Гейдельбергской рукописи „Саксонского Зерцала“ (XIII в.) // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология.— 2012.— Т. 24 (65).— № 1—2.— С. 137—142. Авторка вважає, що за реалістичністю і майстерністю зображень цей рукопис можна порівняти хіба з першим ілюстрованим псалтирем з Утрехта (XI ст.), який оздоблений 165 малюнками (Там само.— С. 139).

¹³⁵ Margadan G. F. The Illustrations of the Sachsenspiegel...— Р. 8.

¹³⁶ Там само.— Р. 5. Автор детально аналізує 16 із 350 ілюстрацій рукопису „Wolfenbüttel Sachsenspiegel“, ілюструючи свою думку про функції зображального матеріалу у кожному окремому випадку (Там само.— Р. 11—27).

¹³⁷ Див.: <http://digiub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0028?sid=31fa4a691e732d744276f3e3c5715cd9> (Гайдельберзький рукопис „Саксонського зерцала“, ілюстрація до статті ЗП, II, 22, § 4) (Лл. 3).

земельної ділянки те, що той повинен був платити. Якщо ж помре пан, то чиншовик вносить свій чинш, який він мав сплачувати тому, до кого переходить маєток, і він не потребує нікого, хто б за нього поручився, крім свого плуга" (ЗП, II, 59, § 2); „Королівська дорога має бути настільки широкою, щоб два екіпажі могли роз'їхатися. Порожній екіпаж має поступитися дорогою тому, який їде з вантажем, з меншим вантажем — екіпажу з більшим вантажем..." (ЗП, II, 59, § 3)¹³⁸ (Лл. 4). Промовистими є ілюстрації до статті про правила полювання: „Коли Бог створив людину, він дав їй владу над рибами і над птахами, і над всіма дикими тваринами. З того ми маємо доказ від Бога того, що ніхто не може бути позбавлений життя чи здоров'я через ці речі (тобто через порушення правил полювання)" (ЗП, II, 61, § 1); „Хто їде через заповідний ліс, у того лук і самостріл мають бути не натягнутими, його сагайдак має бути закритим, його мисливські собаки мають бути на прив'язі..." (ЗП, II, 61, § 3)¹³⁹ (Лл. 5).

Іноді ілюстрації є багаторівневими і схематично показують подію, якої стосуються, а не лише її наслідки. Такою є, зокрема, ілюстрація до статті про оскарження насильства над жінкою чи дівчиною — у нижньому ярусі зображена жертва насильства, а у верхньому — оскарження нею злочину у суді і злочинець, який був затриманий на місці злочину¹⁴⁰.

У невеликому символічному сюжеті, що ілюструє статтю 66 другої книги Земського права і яка з використанням біблійних сюжетів оповідає про святкові дні і дні примирення, художник зумів зобразити історію від створення людини до розп'яття Христа¹⁴¹.

Людям, які виростили на символіці й алегоріях християнства, ця ілюстрація, як і багато інших подібних сюжетів, була добре зрозумілою, натомість сучасному читачеві, не надто обізаному зі символами і жестами середньовіччя, його релігійної культури, трактувати ілюстрації „Саксонського зерцала“ буває досить складно.

Отже, жести були виявом і тілесності, і духовності у середньовіччі. Те, що метафору тіла автор „Саксонського зерцала“ вживає для трактування питань споріднености, родинних стосунків, досить симптоматичне і не випадкове. Саме ці питання посідають чимале місце на сторінках його твору. Це може бути пояснено тим, що якраз у XIII ст. законом було утверджено християнський шлюб¹⁴², і питання родини, законного походження, і, відповідно, права на успадкування майна стають чи не першочерговими. Як слушно зауважив Жорж Дюбі, власне шлюб сприяв стабі-

лізації влади і власності¹⁴³. Оскільки твір Ейке фон Репкова насамперед відповідав потребам тогочасного суспільства та на його виклики, то і питання сім'ї, взаємин чоловіка і жінки, дітей, спадку тощо знайшли тут своє відображення. Наприклад, за „Саксонським зерцалом“, законність зародження пильнували впродовж кількох поколінь і позашлюбних дискримінували у правах. Питанням законности народження присвячено кілька окремих статей у „Саксонському зерцалі“:

„Якщо жінка вийде заміж і народить дитину до належного строку, і дитина виявиться життєздатною, то права такої дитини можуть бути оскарженими, через те що вона народилася надто рано“ (ЗП, I, 36, § 1)¹⁴⁴.

„Якщо жінка народить дитину після смерті чоловіка пізніше від належного строку, то права дитини можуть бути оскаржені, через те що вона народилася надто пізно“ (ЗП, I, 36, § 2)¹⁴⁵.

„Чиї права не були згнаньбленими впродовж чотирьох поколінь предків, тобто зі сторони обох дідів і бабусь, батька і матері, народження [походження] того ніхто не може зганьбити, якщо тільки він не втратив свого права“ (ЗП, I, 48, § 3)¹⁴⁶.

„Всі позашлюбні, а також позбавлені прав, не можуть мати опікуна при поданні ними позовів і при судовому поєдинку“ (ЗП, I, 48, § 1)¹⁴⁷.

У декреті болонського монаха Граціана („Concordantia discordantium canonum“, близько 1140 р.), що знаменував початок становлення канонічного права¹⁴⁸, жінка розглядалася як істота меншوارгісна і залежна від чоловіка¹⁴⁹. Вона була створена не за образом і подобою Божою, відтак,

¹⁴³ Duby G. What do we Know about Love in Twelfth-Century France? // Duby G. Love and Marriage in the Middle Ages.— Chicago, 1994.— P. 34.

¹⁴⁴ Саксонское зерцало.— С. 32.

¹⁴⁵ Там само.

¹⁴⁶ Там само.— С. 37.

¹⁴⁷ Там само.— С. 36.

¹⁴⁸ Детальніше див.: Джероза Л. Церковне право / Пер. з нім. Н. Щиглевської.— Львів, 2001.— С. 59. Декрет Граціана був визнаний папською владою у 70—80-х рр. XII ст., за цей твір стали посилаються у папських декреталях. 1234 р. папа Григорій IX розпорядився зібрати всі папські декреталії в окремий звід і наказав користуватися цим зводом у церковних установах, судах і школах. Збірник дістав назву „Decretalium Gregorii IX (noni)“ чи „Декрет Григорія IX“, склавши другу частину „Corpus juris canonici“ (Корпусу канонічного права), у першу частину якого був включений „Декрет Граціана“ (<http://pokrova-gram.org.ua/biblioteka/tserkovne-pravo/serednovichni-katolytski-zbirnyky-kanonichnoho-prava.html>).

¹⁴⁹ При розгляді питання про становище жінки у феодальному суспільстві і про зміни його на крає часто згадують про таке поняття, як куртуазне кохання, принципи якого сформувались у середовищі французької знаті. Цим поняттям зазвичай позначають нову форму взаємин між чоловіком та жінкою, яку сучасники називали „fine amour“ — витончене кохання. Правила куртуазного кохання та його критика подані у написаному латинською мовою 1200 р. у Парижі Андре Капелланом „Трактаті про кохання“. Гра у куртуазно тісно пов'язана із формуванням принципу майорату. Практика „fine amour“ підвищувала престиж чоловічих рис і сприяла своєрідному вихованню жіночого благочестя. Хоч куртуазне кохання не усувало залежного становища жінки, яка душею і тілом належала чоловікові, та воно вплинуло на зміну цього становища. Як слушно писав Ж. Дюбі: „Те, що спочатку було тільки грою, призначеною для чоловіків, допомогло жінкам феодальної Європи вийти зі свого приниженого становища“ (Дюбі Ж. Куртуазная любовь и перемены в положении женщины во Франции XII в. // Одиссей. Человек в истории. 1990 г.— Москва, 1990.— С. 95). Куртуазне кохання вписувалося у систему християнських цінностей (див.: Смолицкая О. Куртуазная любовь // Словарь средневековой культуры.— Москва, 2003.— С. 254—255). Поступово, трансформуючись, звичай, що сформувались у вищих шарах суспільства, проникали в нижчі його шари. Але це відбувалось доволі повільно.

¹³⁸ Див.: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0032?sid=31fa4a691e732d744276f3e5c5715cd9> (Гайдельберзький рукопис „Саксонського зерцала“, ілюстрація до статті ЗП, II, 59, § 1—3).

¹³⁹ Див.: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0033?sid=31fa4a691e732d744276f3e5c5715cd9> (Там само.— Ілюстрація до статті ЗП, II, 61, § 1, 3).

¹⁴⁰ Пор.: „Жінка чи дівчина, які скаржаться перед судом за зґвалтування, мають скаржитися із закликом про допомогу проти затриманого на місці злочину злочинця — і з приводу насильства, яке вони мають довести“ (ЗП, II, 64, § 1, ілюстрацію див.: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0034?sid=31fa4a691e732d744276f3e5c5715cd9>) (Лл. 6).

¹⁴¹ Див.: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0035?sid=31fa4a691e732d744276f3e5c5715cd9> (Гайдельберзький рукопис „Саксонського зерцала“ ілюстрація до статті ЗП, II, 66, § 2) (Лл. 7).

¹⁴² Див.: Ле Гофф Ж., Грюон Н. История тела в Средние века.— С. 38; Буланакова М. Ментальные стереотипы и образ знатной женщины в период утверждения церковного брака в средневековой Франции // Ярославский педагогический вестник.— 1997.— № 2.— С. 5.

не могла діяти самостійно, не була правомочною, тому потребувала опікуна. Соціальна активність жінки обмежувалась владою чоловіка. І оскільки так мислило сучасне Ейке фон Репкову суспільство, то це мало бути відображено на сторінках його твору.

„Шваб не може отримати спадок по жіночій лінії, оскільки жінки за своєю статтю позбавлені спадку через гріхопадіння їхніх предків“ (ЗП, I, 17, § 2)¹⁵⁰.

„Ні чоловік, ні жінка не можуть мати лен довше, аніж пожиттєво; [але] чоловік передає лен у спадок, а дружина — ні“ (ЗП, III, 75, § 3)¹⁵¹.

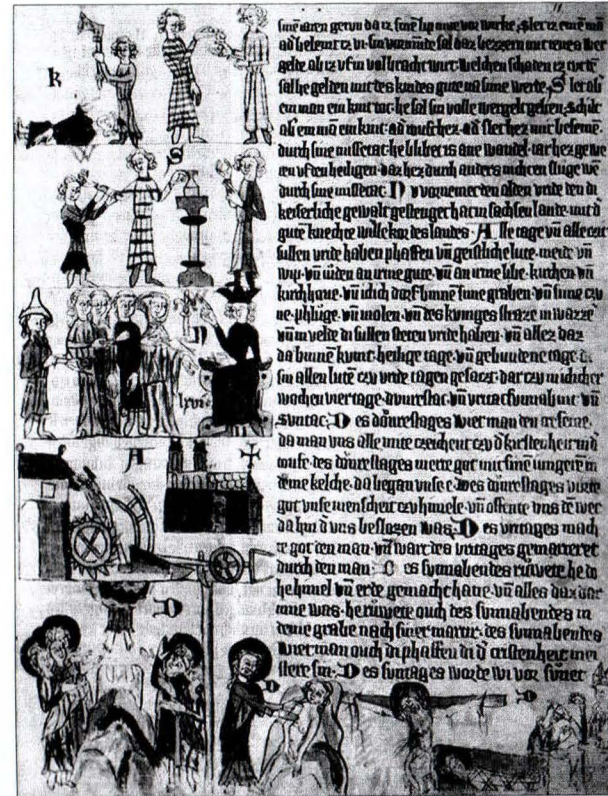
„Дівчата та жінки мають мати опікуна при всякому позові тому, що не можна заперечити свідком того, що вони в суді говорять чи роблять“ (ЗП, I, 46)¹⁵².

„Жінка не може бути представником (речником) і не може складати скарги без опікунів. Цього права позбавила всіх жінок Калефурнія, яка перед імперією поводитися негідно у гніві через те, що вона не змогла домогтись свого без представника“ (ЗП, II, 63, § 1)¹⁵³.

Для Ейке фон Репкова настільки само собою зрозуміле те, що жінка не була повноправним членом суспільства, що він навіть не дає собі трудно це якось особливо пояснювати, хіба тільки посилаючись на випадок з Калефурнією, яка, за даними Ульпіана, поводитися непристойно перед римським магістратом, що стало приводом до появи едикту, який забороняв жінкам виступати в ролі присяжних та уповноважених¹⁵⁴. Звісно, таке пояснення недостатнє, бо навіть досить далеко від справжньої причини неповноправності жінок у середньовіччі.

Навіть якщо чоловік не був рівнею жінці за становим походженням, він однаково ставав її опікуном: „Чоловік є опікуном своєї дружини з моменту, як вона з ним повінчана. Далі жінка належить до одного з них стану з моменту, як вона розділила з ним ложе...“ (ЗП, III, 45, § 3)¹⁵⁵. Після смерті чоловіка жінка повертається до того стану, в якому вона була народжена. Далі ж її опікуном мав стати її найближчий родич, який був здатен носити зброю, але не родич її чоловіка. Як твердить німецький дослідник О. Келлер, власне обручки, якими обмінюються чоловік і жінка, створюючи сім'ю, були своєрідним символом опікунських обов'язків, що покладалися на чоловіка стосовно його дружини¹⁵⁶.

Разом з тим, жінка (дівчина чи вдова) мала право поскаржитись до суду на дії опікуна, який наважився б відібрати в неї земельну власність, лен чи довічне забезпечення. „Якщо дівчина чи вдова скаржиться за земельним правом на свого опікуна, що він відбирає у неї земельну власність, лен чи довічне утримання, і якщо він з цього приводу буде тричі викликаний у суд і не з'явиться на третє засідання для виконання своїх

7. Гайдельберзький рукопис „Саксонського зеркала“, ілюстрація до статті ЗП, II, 66, § 2 (<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0035?sid=31fa4a691e732d744276f3eec5715cd9>)

¹⁵⁰ Саксонское зеркало.— С. 24.

¹⁵¹ Там само.— С. 110.

¹⁵² Там само.— С. 35.

¹⁵³ Там само.— С. 76.

¹⁵⁴ Келлер О. Права женщины и право опеки в „Саксонском зеркале“ // Лістопадаўскія сустрэчы-8: Зб. арт. па матэрыялах Міжнар. навук. канф. у гонар акадэмікаў М. М. Нікольскага і У. М. Перцава / Навук. рэд. В. А. Фядосік, І. А. Еўтухоў.— Мінск, 2011.— <http://elib.bs.by/bitstream/123456789/17638/1/Keller.pdf>

¹⁵⁵ Саксонское зеркало.— С. 97.

¹⁵⁶ Келлер О. Права женщины...

обов'язків, то він має бути оголошений поганим опікуном, тобто його треба позбавити опікунських прав. Тоді суддя має стати опікуном жінки, надати їй судовий захист щодо майна, яке у неї було відібране“ (ЗП, I, 41)¹⁵⁷.

Відсторонення жінок від публічно-правової сфери життя, як вважає О. Келлер, було пов'язано ще й з тим, що жінки не надавались до військової служби і не могли носити зброї¹⁵⁸. Ця заборона фіксується у „Саксонському зерцалі“: „Зброю можна носити, коли йдуть на заклик про допомогу; на заклик мають йти по праву всі, хто вийшов із малолітнього віку, хто здатен носити меч, хіба що буде наявна поважна причина, [всі,] крім священиків і жінок, церковних слуг і пастухів“ (ЗП, II, 71, § 3)¹⁵⁹.

Природно, що у середньовіччі не виявляли особливого інтересу до вагітних жінок, не оточували їх якоюсь особливою опікою. Причому таке нейтральне, якщо не байдуже, ставлення до вагітних характерним було, як вказує Ж. Ле Гофф, для всіх соціальних станів суспільства¹⁶⁰. Однак „Саксонське зерцало“ засвідчує, що у XIII ст. намітились певні ознаки зміни такого ставлення до жінок при надії: „Жінку, яка носить і собі живу дитину, не можна присудити до більш тяжкого покарання, ніж тілесне“ (ЗП, III, 3)¹⁶¹. Незадовго до написання трактату Ейке фон Репкова, а саме наприкінці XII ст., утверджується культ Богоматері, і, як наслідок, активно розвивається іконографія Діви Марії¹⁶². Як видається, зв'язок доволі очевидний.

Також у XIII ст. змінюється ставлення до дітей. Це було пов'язано з утвердженням культу немовляти Ісуса, бо, як це часто бувало, середньовіччя шукало опертя у релігії. В релігійному мистецтві утверджується мода на ангеликів, дітей стали зображати детальніше. З'являється багато апокрифічних текстів про дитинство Ісуса¹⁶³. Як наслідок, зростає увага до дитинства і дітей. Це знайшло своє відображення і в „Саксонському зерцалі“:

„Ні одна дитина не може, доки вона у своєму [малолітньому] віці, здійснити таке діяння, за яке її можна було б позбавити життя [...] Будь-яка шкода, яка буде спричинена дитиною, має бути відшкодована з її майна“ (ЗП, II, 65, § 1)¹⁶⁴.

„Якщо хто-небудь вб'є дитину, то він має заплатити повний вергельд дитини. Якщо хто-небудь висварить дитину чи потягає її за волосся, чи висіче різками за здійснену провину, то він не несе відповідальності, якщо він вирішив присягнути на реліквії в тому, що він побив дитину не через щось інше, як тільки через її провину“ (ЗП, II, 65, § 2)¹⁶⁵.

¹⁵⁷ Саксонское зеркало...— С. 34.

¹⁵⁸ Келлер О. Права женщины...

¹⁵⁹ Саксонское зеркало...— С. 79.

¹⁶⁰ Ле Гофф Ж., Трюон Н. История тела в Средние века.— С. 96—97.

¹⁶¹ Тобто, не можна засудити до смертної кари чи до завдання каліцтва (Саксонское зеркало...— С. 81).

¹⁶² Див.: Дюби Ж. Время соборов. Искусство и общество 980—1420 / Пер. с фр. О. Ивановна, М. Рожнова.— Москва, 2002.— С. 149—150, 181—183.

¹⁶³ Ле Гофф Ж., Трюон Н. История тела в Средние века.— С. 98—99.

¹⁶⁴ Саксонское зеркало...— С. 77.

¹⁶⁵ Там само.

Для середніх віків характерним було знецінення бажань плоти, Церква виправдовувала сексуальні стосунки лише в рамках сім'ї¹⁶⁶, а останню створювали здебільшого заради потомства. І саме заради зачаття і народження дітей можна було дозволити і неодноразові шлюби: „Оскільки чоловік без жінки бути не може і не хоче, то він може взяти жінку по праву, якщо у нього вже три жінки померли або чотири, або більше. Так само жінка бере чоловіка і по праву приживає дітей від останнього, як і від першого, і передає їм у спадок свої права і своє майно“ (ЗП, II, 23)¹⁶⁷.

У XIII ст. дещо змінилися сексуальні стереотипи, в цій царині церковним правом була встановлена певна ієрархія дозволеного. Відповідно до „Декрету Граціана“, „християнська релігія однаково засуджувала перелюб обох статей“¹⁶⁸. За таку категорію злочинів жорстоко карали:

„Хто відкрито чинить перелюб з чужою дружиною чи дівчиною, той, навіть якщо і одружиться з нею, ніколи не матиме від неї правомочних (законних) дітей“ (ЗП, I, 37)¹⁶⁹.

„Ні за який злочин не можна руйнувати селянський дім, хіба тільки в ньому була збезечена дівчина чи жінка, чи туди притягнута для гвалтування. Про це (руйнування дому) має бути рішення суду, якщо (звинувачення) не буде оскаржено в суді. Якщо ж з цього приводу буде ухвалено рішення, то, хоча б той потім з'явився і насильство заперечив, то шкоду (за руйнування будинку) все ж йому не повертають, тому що це не було заперечено до того, як з цього приводу відбувся суд. Всяка жива (істота), що бере участь у звалтуванні, має бути позбавлена голови“ (ЗП, III, 1, § 1)¹⁷⁰.

„Якщо хто-небудь звалтує продажну жінку або свою наложницю, то він може поплатитися життям, якщо він її положив без її згоди“ (ЗП, III, 46, § 1)¹⁷¹.

Майже кожен пункт твору Ейке фон Репкова віддзеркалював світобачення людей XIII ст.

Можливо, саме тому, що „Саксонське зеркало“ відображало погляди і систему цінностей людей XIII ст., одразу після своєї появи воно набуло чималого поширення й авторитету в правових питаннях, та й не тільки. Зокрема, на нього посилались шеффени Галле у своїй постанові, виданій місту Ноймаркт у 1235 р., на нього спирався чернець Альберт фон Штаде у хроніці міста Штаде (1240—1241), воно мало чималий вплив на постанови князівських з'їздів у Брауншвейзі з питань вибору короля та коронування імператора (1252) тощо. На цьому тлі починається значне поширення екземплярів „Саксонського зеркала“. Його положення дедалі частіше використовують судді та посадові особи, воно стає зразком для укладання нових правових книг у різних регіонах Німеччини. Так, магдебурзьким перекладом 1265—1275 рр. „Саксонського зеркала“ верхньонімецьким діалектом користувались укладачі „Аугсбурзького саксонського зеркала“ (1265—1276), „Німецького зеркала“ (1274—1275), „Імператорської книги із земського та ленного права“ (1275—1277), яка у XVII ст.

¹⁶⁶ Ле Гофф Ж., Трюон Н. История тела в Средние века.— С. 37—41.

¹⁶⁷ Саксонское зеркало...— С. 59—60.

¹⁶⁸ Цит за: Ле Гофф Ж., Трюон Н. История тела в Средние века.— С. 39.

¹⁶⁹ Саксонское зеркало...— С. 32.

¹⁷⁰ ...

отримала назву „Швабське зеркало“¹⁷². Окремі положення „Саксонського зеркала“ вже у XIII ст. стали складовою частиною правових книг Магдебурга, в тому числі і найвідомішої з них „Das sachsische Weichbildvulgata“, або ж просто „Вульгати“, досить популярної на півдні та південно-сході Європи, перекладеної латинською, польською, чеською мовами. Як цілком слушно відзначав Ярослав Падох, „цінність Саксонського Дзеркала полягала в правильному переданні тодішнього права, автор якого був незрівняним знавцем. Консерватизм автора, помітний майже в кожному абзаці „Дзеркала“, допоміг йому залишитися на реальному ґрунті діючого права, яке автор, блискучий правник, намагався тільки належно насвітлити і систематично викласти, формуючи правничий матеріал за його внутрішнім зв'язком. Хоч авторові й не вдалося збудувати вичерпну систему саксонського права, але все таки він дав по можливості повноцінний, замкнений в собі, образ тодішнього права, що довгими століттями був зразком не лише для правничих праць багатьох правників, а, що важливіше, був зразком для поодиноких прав. Розвиток німецького міського права, передовсім магдебурзького, відбувся під безпосереднім впливом „Саксонського Дзеркала“...“¹⁷³

Чи не найпоширенішою була створена в Магдебурзі четверта німецька редакція „Саксонського зеркала“, на підставі якої написано „Гамбурзьку судову книгу“ 1270 р., а вже під її впливом деякі положення першого були включені до записів міського права Дрездена. У XIV ст. „Саксонське зеркало“ діяло в Кельні та низці інших міст, звідки поширювалось далі, скажімо, на терени вздовж Рейну. В Нідерландах на підставі „Саксонського зеркала“ і місцевого права до 1479 р. створено його голландський варіант¹⁷⁴.

Земське право у трактуванні Ейке фон Репкова покладене в основу міського магдебурзького права. Розмірковуючи над цим феноменом, Л. Дембо пише: „Саксонське зеркало“ дає найбільш повне уявлення про систему права свого часу, оскільки воно було побудоване на судовій практиці [...] Широке розповсюдження, яке отримало „Саксонське зеркало“ за межами тодішньої Саксонії, означає, що воно відображало не тільки місцеве, але і загальнонімецьке право, а до певної міри і загальні основи феодального права певного ступеня його розвитку. Численні запозичення, зроблені із „Саксонського зеркала“ іншими правовими пам'ятками середньовіччя, а особливо пам'ятками міського права, свідчать про прогресивність пам'ятки для свого часу і її роль для створення єдиної правової системи в середньовічній Німеччині“¹⁷⁵.

¹⁷² Детально див.: Аксененко Г., Кикоть В. „Саксонское зеркало“...— С. 245—246. Пшемислав Домбковський, зіставляючи норми про заставу у Саксонському, Німецькому та Швабському зерцалах, дає ці пам'ятки відповідно 1215—1235, 1235—1275, 1274—1275 рр., зазначаючи, що саме ці кодекси були „найбільш розповсюдженими правовими книгами (Rechtbücher) німецького середньовіччя“, а їх положення відповідали „панівним [...] стосункам у XIII ст., від його початку до його кінця, а, можливо, також стосункам, які існували у дотичних роках сусідніх століть, тобто в останніх роках XII та на початку XIV ст.“ [Dąbkowski P. Prawo zastawy w Zwierciadłach Saskiem, Szwabiskiem i Niemieckiem. Studium z historii prawa niemieckiego.— Lwów, 1913.— С. 1).

¹⁷³ Падох Я. История Західно-європейського права.— Част. 1.— С. 163.

¹⁷⁴ Аксененко Г., Кикоть В. „Саксонское зеркало“...— С. 262.

У самому ж „Саксонському зерцалі“ дуже рідко згадуються справи міста. Третя частина так званого „Ленного права“ присвячена правовим питанням, пов'язаним із міським леном. Особливість правового статусу міщан закріплено, зокрема, таким положенням: „Міщанин не несе [воєної] служби своєму панові, але він має перебувати в місті, повинен захищати його від ворогів і брати участь разом з паном у винесенні судових рішень у справах міського [лену], якщо це буде потрібним“ (ЛП, III, 2)¹⁷⁶. У „Саксонському зерцалі“ підкреслювалась окрема юрисдикція міст: „У містах і в судах іншого округу ніхто не має відповідати, хіба тільки він там проживає або має маєток, або він там здійснив злочин чи поручився там“ (ЗП, III, 25, § 2)¹⁷⁷. Насправді подібностей між міським і земським правом було значно більше, ніж є прямих згадок у „Саксонському зерцалі“. Однак слід пам'ятати, що ця пам'ятка лише одне із джерел системи міського права, яка так само не вичерпувалась правом магдебурзьким, хоч у літературі часто терміни „магдебурзьке“ та „німецьке“ право вживають як синоніми. Цілком слушною є думка Наталії Давиденко про необхідність розмежування цих понять і чіткішого окреслення термінів, адже вживання понять „німецьке“ і „магдебурзьке“ право як синонімів „порушує логічну ієрархію цих понять у категоріальному і навіть хронологічному відношенні“¹⁷⁸. Магдебурзьке право було лише одним із варіантів міського німецького права¹⁷⁹, разом з тим, німецьке право включало в себе, крім міського права, ще й право ленне та земське.

Стосовно „Speculum Saxorum“ з'явилося чимало літератури, зокрема роз'яснення окремих положень цього твору — так звані глоси. Глосаторську літературу у XIV ст. започаткував твір бранденбурзького придворного судді Йогана фон Буха¹⁸⁰ (написано після 1325 р.). У пролозі до свого твору він зазначав, що метою його була уніфікація норм „Саксонського зерцала“ з нормами імператорського (римського) та канонічного права, щоб уможливити використання права саксів у церковних судах, а також у разі апеляції до папи римського. В той же час Йоганові фон Буху йшлося і про виправлення виявлених помилок у тексті „Саксонського зерцала“. Як вважає Г. Гуменюк, „Йогану фон Буху належить велика заслуга як тому, хто першим здійснив синтез між вченим (gelehrte) правом, тобто римсько-канонічним (імператорським та церковним), та традиційним звичаєвим правом. Це був надзвичайно важливий крок на шляху до подальшого застосування „Саксонського зерцала“¹⁸¹. Щоправда, Андрій Яковлів вважає, що використання глосатором джерел римського та канонічного права дещо ускладнило текст „Саксонського зерцала“, а деякі ци-

¹⁷⁶ Саксонское зеркало...— С. 142.

¹⁷⁷ Глоса до цієї статті зазначала відмінність міського права від земського. Див.: Там само.— С. 88.

¹⁷⁸ Давиденко Н. З історії формування історико-правових термінів „Магдебурзьке“ та „німецьке“ права у вітчизняній науці.— http://www.medievalist.org.ua/2013/02/blog-post_9031.html

¹⁷⁹ Див.: Рогачевский А. Меч Роланда...— С. 18; Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні...— С. 43—45.

¹⁸⁰ Детальніше про Йогана фон Буха див.: Кобилецький М. Праці Йоганеса фон Буха та їх роль у поширенні римського права у Центрально-Східній Європі // Вісник Львівського університету. Серія юридична.— Львів, 2014.— Вип. 60.— С. 75—81.

¹⁸¹ Гуменюк Г. „Саксонське зерцало“ — різновид імперського права.— С. 41.

тати взагалі не відповідали дійсності¹⁸². Це не перешкодило тому, що глоси Йогана фон Буха набули великої популярності: із 107 відомих текстів його глоси 39 застосовували у центральній частині імперії, 21 — у західній і північній, 1 — у Пруссії, 1 — у Данії¹⁸³.

Саме на глоси Йогана фон Буха спиралася з кінця XIV ст. низка інших робіт стосовно „Саксонського зерцала“. Серед відомих глос того часу варто згадати так звану „Стендальську глосу“, яка була написана невідомим автором у м. Стендаль між 1374 та 1410 рр. Ця глоса ґрунтується на обох частинах „Саксонського зерцала“ (земському та ленному праві) та „Саксонському вайхбільді“, а також на глосах Йогана фон Буха, шеффенських рішеннях Магдебурга та Стендаля, низці неюридичних джерел. „Стендальську глосу“ використовували не так широко, як глосу Йогана фон Буха¹⁸⁴. Таким чином, унаслідок зростання авторитету „Саксонського зерцала“ воно вже в XIV ст. набуває подекуди значення чинного кодексу, практично стає джерелом права в юридичному сенсі.

Значну роль відіграв твір Ейке фон Репкова і на теренах Польщі, Литви та України як частини цих держав¹⁸⁵. Рукопис „Саксонського зерцала“ дійшов до Польщі ще у XIV ст. У 1356 р., заснувавши Вищий суд німецького права на Краківському замку, Казимир III подбав про переправлення сюди рукопису, що містив серед іншого „Саксонське зерцало“. Щоправда, тут не було початкового тексту „Зерцала“, але були доповнення, які дістали назву краківських екстравагантів. Це 26 окремих артикулів. Для укладення деяких з них були використані: привілей архієпископа Віхмана для Магдебурга від 1188 р. (Арт. 1—4 і 25) і дві земські саксонські угоди від 1223 та 1234 р. (Арт. 23—24). Інші артикули були оригінальними, хоч і спиралася на окремі норми саксонського та магдебурзького права, і один (Арт. 26) за духом відповідав приписам повчання для Вроцлава від 1261 р. Цей документ, що переданий Вищому суду німецького права на Краківському замку і був пов'язаний із поширенням і функціонуванням магдебурзького права у Короні Польській, створений, правдоподібно, в Магдебурзі перед 1295 р., можливо, навіть перед 1261 р. Він, на думку С. Кутшеби, не є чимось особливим, це лише правове повчання, яке було надане для Кракова Магдебургом¹⁸⁶. У XV ст. у Польському Королівстві були поширені латинські перекази „Саксонського зерцала“, відомі як *versio Vratislaviensis* та *versio Sandomiriensis*¹⁸⁷.

¹⁸² Jakowliw A. Das Deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf Ukrainische Recht im 16—18 Jahrhundert.— Leipzig, 1942.— S. 22—23.

¹⁸³ Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні...— С. 76.

¹⁸⁴ Там само.

¹⁸⁵ Поширення магдебурзького права у Східній Європі проілюстровано картою, опублікованою у: Moraw P. Von offener Verfassung zu gestalteter Verchtung. Das Reich im späten Mittelalter 1250 bis 1490 // Propyläen Geschichte Deutschland.— Berlin (West); Frankfurt a. M., 1985.— Bd. 3.— S. 112; див. також: Щигел Р. Проблеми урбанізації Центральної Європи у XII—XVI ст. // Проблеми слов'янознавства.— Львів, 1990.— Вип. 42.— С. 16—24; Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні...— С. 122—162; його ж. Магдебурзьке право в країнах Центральної Європи // Вісник Львівського університету. Серія юридична.— Вип. 50.— С. 72—79; його ж. Магдебурзьке право у Литві // Там само.— Львів, 2014.— Вип. 59.— С. 80—86.

¹⁸⁶ Kutrzeba S. Historia źródeł dawnego prawa polskiego.— T. 2.— S. 205.

¹⁸⁷ Детальніше див.: Rymaszeowski Z. Lacińskie teksty Landrechtu Zwierciadła Saksiego w Polsce. Versio Vratislaviensis, Versio Sandomiriensis, Łaski.— Wrocław; Warszawa; Kraków, 1975.

„Саксонське зеркало“ мало вплив не лише на формування норм німецького права на цих теренах, але часто і на інші правові акти чи кодекси. Чимало, зокрема, вже мовилось у літературі про вплив цього збірника на формування Литовського статуту 1588 р.¹⁸⁸ В цьому контексті А. Яковлів, який досліджував джерела кодексу „Права по которым судится малороссийский народ“ (1743), зазначав: „Запозичення кодифікаторами Литовського Статуту норм німецького права являється незвичайно важливим і цікавим фактом для вивчення питання про джерела Кодексу 1743 р. Виявляється, що, хоч Кодифікаційна Комісія вважала Статут за „преднейшее“ право і на підставі цього давала його нормам перевагу перед німецьким правом, проте цим вона тільки збільшувала запозичення і впливи того ж таки німецького права на Кодекс 1743 року“¹⁸⁹.

Заслугують на увагу міркування Я. Падоху про, можливо, наявний переклад „Саксонського зеркала“ українською мовою: „Український переклад „Саксонського Дзеркала“, званого коротко „Саксоном“, злагодила Комісія, що уклала „Права по которым судится малороссийский народ“ в р. 1735. Хоч можна думати, що цей переклад був поширений на Україні, то по нашим відомостям, не віднайдено досі ні одного списку цього перекладу. Тим цікавішою являється нотатка, поміщена в 10 т. „Лексикону Маера“ (7 видання з 1929 р.) на 809 ст. про те, що в 1916 р. відкрито у Відні український (в оригіналі малоруський)¹⁹⁰ — Т. Г.) переклад „Саксонського Дзеркала“. Ця звістка вимагає перевірки“¹⁹¹. Наскільки нам відомо, ці дані так і не були верифіковані¹⁹².

Дослідники відзначають і значний безпосередній вплив „Саксонського зеркала“ на текст кодексу „Права по которым судится малороссийский народ“. Зокрема, А. Яковлів усі джерела німецького права, які використовувала Комісія при складанні Кодексу, поділив на три групи: „до першої належать джерела, що були названі в царських указах, як „права Магдебургські і Саксонські“, які Комісія назвала „Зерцалом Саксонским“, „с приложеними при нем особливо артикулами прав: Магдебургского или Гражданского (тобто городского) и Хельминского“, та „Порядок“. До другої групи належать джерела, які Комісія використала й цитувала під

¹⁸⁸ Детально див.: Яковлів А. Український Кодекс 1743 року „Права по которым судится малороссийский народ“. Його історія, джерела та систематичний виклад змісту // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці Історично-філософської секції.— Мюнхен, 1949.— Т. CLIX.— С. 39; Bardach J. Statuty litewskie a prawo rzymskie // Łacina w Polsce.— Warszawa, 1999.— Zesz. 7—9: Pomniki prawa doby Renesansu w Europie Środkowo-Wschodniej.— S. 87—88.

¹⁸⁹ Яковлів А. Український Кодекс 1743 року.— С. 39—40.

¹⁹⁰ Див.: Meyers Lexikon.— Leipzig, 1929.— Т. 10.— С. 809.

¹⁹¹ Падох Я. Історія Західно-європейського права.— Част. 1.— С. 164.

¹⁹² У рецензії на книжку автора „Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV — поч. XVII ст.“ Леонід Тимошенко робить закид: „Навівши цитату з праці Ярослава Падоху (1947 р.) щодо необхідності перевірки відкритого 1916 р. у Відні українського перекладу „Саксонського Дзеркала“, вона (авторка.— Т. Г.) резюмує, що і їй невідомі результати верифікації. Може б, сама Авторка спробувала щось верифікувати, адже в історії магдебуржії України стільки втраченого, недослідженого, що вистачить не на одне покоління істориків“ (Тимошенко Л. Міське право України на тлі жанрово-стилістичного „безправ'я“ // Український гуманітарний огляд.— К., 2003.— Вип. 9.— С. 161). З останнім не можемо не погодитись, але щодо верифікації наведених даних, зазначимо, що така верифікація може бути темою окремого поважного джерелознавчого дослідження і аж ніяк не може бути проведена в межах цієї роботи.

текстом, але про них не згадала в своїх звітах та в передмові до Кодексу. Вкінці до третьої групи належать джерела, які Комісія використала, але не подала з них цитат“¹⁹³. Однак усі ці джерела корінням своїм сягають саме твору Ейке фон Репкова.

Вплив „Саксонського зеркала“ на розвиток права в Україні відчутний також з тексту „Зібрання малоросійських прав“ 1807 р.— останнього із численних проектів кодифікації цивільних законів, що діяли на Лівобережній Україні. Зокрема, Г. Гуменюк у його тексті нарахувала 457 посилань на норми „Саксонського зеркала“¹⁹⁴ (щоправда, під Саксонським правом тут автори мали на увазі твір „Speculum Saxonum, albo prawo Saskie i Magdeburgskie, porządkiem abecadła włożone i z Łacinskiego i Niemieckiego przelożone“ Павла Щербича, що побачив світ у Львові 1581 р.¹⁹⁵, однак це не підважує популярності „Саксонського зеркала“ на наших теренах). Розмірковуючи над тим, чому ще у XIX ст. можливим було посилання на норми феодального права XIII ст., зафіксовані у творі Ейке фон Репкова, Кирило Вислобоков у передмові до сучасного видання „Зібрання малоросійських прав“ зазначав: „Активне використання у Зібранні норм німецького права стало можливим здебільшого завдяки сумлінності редактора, який скрупульозно опрацював всі джерела, інструкції, а також традиційному уявленню про споконвічність магдебурзького і саксонського права на українських землях, що склалося внаслідок використання „Прав по которым судится малороссийский народ“¹⁹⁶.

Однак, заради справедливості, варто зазначити, що взагалі вплив „Саксонського зеркала“ на теренах України був не так прямий, як опосередкований через твори Миколая Яскера¹⁹⁷, Павла Щербича та Бартоло-

¹⁹³ Яковлів А. Український Кодекс 1743 року.— С. 40.

¹⁹⁴ Гуменюк Г. „Саксонське зеркало“ та його вплив на розвиток джерел.— С. 13; див. також: Кобилецький М. Саксонське Зерцало та його застосування в Україні // Вісник Львівського університету. Серія юридична.— Львів, 2013.— Вип. 57.— С. 103. За підрахунками М. Кобилецького, у згаданому кодексі найбільшу кількість посилань використано з Литовського статуту 1588 р.— 515, із „Саксонського зеркала“ — 457, хелмінського права — 224, з права магдебурзького — 58 (Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні // Порівняльно-аналітичне право.— К., 2013.— Вип. 3-1.— С. 35.

¹⁹⁵ Вислобоков К. Предисловие // Собрание малороссийских прав 1807 г. / Отв. ред. Б. Бабий, А. Мироненко.— К., 1993.— С. 9.

¹⁹⁶ Там само.— С. 10. „Стосовно німецького права, зокрема магдебурзького, то актуальність його на початку XIX ст. досить проблематична. Ще в першій половині XVIII ст. зааслідок тісного переплетення діяльності міських і сотенно-полкових судових установ, де фактично переважала козацька старшина, яка всіляко обмежувала міське самоврядування, відбулася заміна магдебурзького права статутним. В 60-ті роки уже важко було знайти в судах на Лівобережжі книги із зібраннями першого. До того ж Генеральний суд при розгляді апеляційних справ користувався виключно Литовським статутом. До початку XIX ст. система міських судово-адміністративних установ у Чернігівській та Полтавській губерніях стала практично ідентичною загальноросійській. Тому після 1807 року до магдебурзького права не поверталися“ (Там само).

¹⁹⁷ Приміришки „Саксонського зеркала“ як підручна література використовувались у містах, у тому числі і в деяких містах України. Зокрема, Денис Зубрицький писав під 1535 р. про Львів: „Купили (райці.— Т. Г.) щойно видану книгу „Саксонське дзеркало“ (Speculum Saxonum) за 3 злоті“ (Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварник.— Львів, 2002.— С. 140). Мирон Капраль припустив, що тут йшлося про видання краківського писаря М. Яскера „Juris provincialis, quod Speculum saxonum vulgo nuncupatur libri tres.“ (Czacoviae, 1535; див.: <http://www.abc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=8767>) (Там само.— С. 464). Це цілком ймовірно, оскільки цей переклад „Саксонського зеркала“ був одним із найточніших і найавторитетніших, а крім того, 2 жовтня 1535 р. видано грамоту Сигізмун-

мея Гроїцького. Але це ніяк не може применшити роль цієї пам'ятки у розвитку права всієї Європи, в тому числі України.

І хоч норми „Саксонського зерцала“ давно не є чинним правом, та воно залишається безцінною пам'яткою для дослідження не лише права, а й різних аспектів історії європейського середньовіччя, в тому числі середньовічної ментальності. Це справді невичерпне джерело дослідження феодального права Європи, а також міського права того часу, яке базувалося саме на „Саксонському зерцалі“ Ейке фон Репкова.

Tetiana HOSHKO

SAXON MIRROR AS A SOURCE OF FEUDAL AND URBAN LAW

Little information is preserved about the author of the *Saxon Mirror*, Eike of Repgow and little is known about his origin and education. He is credited with the authorship of the first German-language historical work *Saxon World Chronicle*. The *Saxon Mirror* was the most famous account of customary law in Europe and the first legal treatise written by a secular person. It contrasted the Emperor's power with the Pope's power and it reflected the mentality of medieval society, imbued with faith in God, Christianity and metaphorical thinking. The gestures, numbers, clothing and colours have a symbolic meaning here. The metaphor of the body was used by the author to explain contemporary social institutions. The text of the *Saxon Mirror* was significantly influenced by the Old Testament. It reflected contemporary inheritance law and the law concerning women and children. This work became the starting point in the development of German urban law. Published for the first time in the 15th century and preserved in several editions and numerous copies, the illustrated copies being the most famous ones, the *Saxon Mirror* retains some relevance even today.

да і про те, що приписи саксонського і маґдебурзького права у перекладі М. Яскера повинні мати силу закону і використовуватись у всіх містах, які мають відповідні привілеї на самоврядування (*Leges, privilegia et statuta civitatis Cracoviensis (1505—1795) / Ed. F. Pieko-siński.— Cracoviae, 1885.— Vol. 1.— P. 85—86.*)

Богдана ПЕТРИШАК

НАЙДАВНІША МЕТРИЧНА КНИГА ЛЬВІВСЬКОЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ КАТЕДРИ 1554—1591 РОКІВ: ПРОБЛЕМИ ОПРАЦЮВАННЯ І ПУБЛІКАЦІЇ*

Метричні книги (метрики)¹ — цінне історичне масове джерело, що завжди залишалося в полі зору дослідників суспільства з огляду на масштабність питань, які можна з'ясувати з їх допомогою. Вони ставали об'єктом дослідження історичної демографії — дисципліни, яка вивчає чисельність, склад, зміни населення, міграцію, статистику народжуваності / смертності і т. ін., історичної біографістики / просопографії, генеалогії, історичної медицини (вивчення причин смерті, епідемій), лінгвістики (вивчення мови метриків), ономастики (імена) та топоніміки (топоніми), етнопотографії (вивчення взаємопов'язаності професійних занять із місцем проживання людини), історії релігії (зміни конфесій), соціальної історії (вивчення стратифікації суспільства, переліку професій, еліти влади). Цей перелік можна продовжувати і розширювати залежно від завдань, які перед собою ставить дослідник. Крім вузько утилітарного призначення, такі записи містили також цікаву історичну інформацію, наприклад, копії фундаційних документів храмів, булл, візитацій, невеликі записи актів, інвентарі, реєстри речей, каталоги книг, фольклор. З точки зору дипломатики, метрики становили продукт діяльності певної канцелярії, тому треба вивчати започаткування таких записів, поступову еволюцію, використання зразків, формулярів, персонал парафіяльних архівів — склад, рекрутація, походження; також недослідженою є історія формування збірок метричних книг. Коло важливих питань виникає щодо метричних книг як матеріального носія — це кодикологічний аналіз, вивчення палеографічних особливостей письма метричних книг, художніх елементів оформлення книг.

* Публікація стала можливою завдяки стипендії Музею історії Польщі, за що висловлюю щиро подяку.

¹ Дослідники використовують цей термін у кількох значеннях: книга для запису охрестованих, одружених і померлих; свідоцтво хрещення, одруження, смерті; збірка давніх листів, актів і урядових документів; як фонд в архівних збірках, наприклад, Коронна Метрика; книга реєстрації ухвал капітулу; середньовічні реєстри тих, які потребують церковну опіку; книга впису студентів у XV—XVIII ст. (*Księgi metrykalne kościołów radomskich z lat 1554—1795. Seria B: Metryki ślubów / Opr. J. Orzechowski, red. D. Kupisz, wstęp A. Szymszek.— Radom, 2006.— T. I: Kościół św. Jana Chrzciciela 1591—1637.— S. 9.*)